

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»
Кафедра публічного управління та державної служби

Кваліфікаційна робота магістра
на тему
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО
СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Виконала студентка 2 курсу,
групи ЗПУА-1-24
Спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування»
Освітньо-професійної програми
«Публічне управління та
адміністрування»
_____Юлія СТУКАЛО

Науковий керівник роботи:
кандидат економічних наук, доцент
_____Вадім ЄВДОКИМОВ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ТА МІЖНАРОДНІ МОДЕЛІ.....	6
1.1 Сутність, принципи та цілі державного регулювання розвитку аграрного сектору України.....	6
1.2 Зарубіжний досвід державного регулювання аграрного сектору: інструменти США та ЄС.....	17
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ДІЄВОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ.....	30
2.1 Нормативно-інституційні засади та інструменти державного регулювання аграрного сектору	30
2.2 Оцінка дієвості інструментів державного регулювання та ролі місцевого самоврядування у розвитку аграрного сектору	40
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....	54
3.1 Концептуальні та інституційні напрями вдосконалення державного регулювання аграрного сектору України	54
3.2 Удосконалення фінансово-економічних інструментів та моделей реалізації державного регулювання аграрного сектору України	65
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток аграрного сектору в сучасних умовах визначає стійкість національної економіки, продовольчу безпеку та соціальну стабільність держави. Для України ця залежність має особливо високу вагу: сільське господарство є одним із ключових драйверів експорту, забезпечує значну частку валютних надходжень і підтримує життєдіяльність сільських територій. Водночас галузь функціонує в умовах багатовимірної нестабільності. Повномасштабна війна спричинила руйнування виробничої та логістичної інфраструктури, порушення ланцюгів збуту, зростання ризиків і непередбачуваність інвестиційного середовища. До цього додаються коливання світових аграрних ринків, обмежені можливості бюджетної підтримки та висока вразливість виробників до шоків пропозиції й попиту.

Провідні міжнародні й національні дослідники одностайно наголошують, що в таких умовах державне регулювання відіграє системоутворюючу роль. Праці В. Янчука, М. Лупенко, П. Саблука, М. Латиніна, Ю. Лопатинського, О. Єрмакова та інших науковців формують теоретичні положення щодо необхідності державної участі в аграрній політиці, особливо за наявності «провалів ринку» – цінових дисбалансів, недостатності інвестицій, інформаційної асиметрії, обмеженого доступу до кредитних ресурсів. У країнах ЄС і США ці проблеми компенсуються комплексними механізмами державної підтримки: інтервенційними закупівлями, заставними операціями, інструментами кредитного регулювання, системою субсидій і грантів, бюджетними програмами розвитку та розбудованою інституційною інфраструктурою. Саме такі моделі дозволили сформувати високоефективний аграрний сектор, здатний до відтворення й інновацій.

В Україні, попри значний нормативно-правовий масив, система державного регулювання аграрного сектора досі характеризується фрагментарністю, нерівномірністю доступу виробників до фінансових інструментів і недостатньою інституційною спроможністю місцевого рівня.

Посилює ситуацію обмеженість бюджетних ресурсів та залежність темпів розвитку від зовнішніх факторів. Водночас актуалізується необхідність модернізації механізмів державного впливу, інтеграції сучасних фінансових інструментів, розширення цифрових сервісів (зокрема ДАР), зміцнення інституційної спроможності громад і формування передбачуваної регуляторної політики, здатної забезпечити відновлення галузі у воєнний і післявоєнний періоди.

Актуальність теми обумовлюється сукупністю чинників. По-перше, війна спричинила безпрецедентні втрати, що потребують перегляду державних підходів до фінансової, цінової, кредитної та інвестиційної підтримки. По-друге, нестабільність внутрішнього та зовнішнього ринку вимагає створення системи адаптивних інструментів, які б пом'якшували короткострокові шоки й забезпечували стале відтворення виробництва. По-третє, дефіцит державних фінансів загострив питання пріоритетності підтримки, прозорості механізмів її реалізації та залучення приватного капіталу. У сукупності ці обставини підтверджують необхідність комплексного дослідження системи державного регулювання та обґрунтування напрямів її модернізації відповідно до міжнародних стандартів і національних потреб.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні теоретичних засад, сучасного стану, проблем і напрямів удосконалення державного регулювання розвитку аграрного сектору України в умовах ринкової та воєнної нестабільності.

Досягнення мети зумовило розв'язання таких **завдань**:

- вивчити сутність, принципи та цілі державного регулювання аграрного сектору;
- визначити ключові інструменти впливу держави на аграрну сферу та їхню еволюцію;
- проаналізувати зарубіжні моделі державного регулювання (США, ЄС) і виокремити їхні найбільш ефективні елементи;

- дослідити нормативно-інституційні засади та дієвість чинних механізмів державної підтримки аграрного сектору України;
- з'ясувати роль місцевого самоврядування у розвитку галузі та оцінити його інституційну спроможність;
- обґрунтувати напрями модернізації системи державного регулювання, зокрема фінансово-економічних інструментів і інституційних механізмів.

Об'єктом дослідження є процес державного регулювання розвитку аграрного сектору України.

Предметом дослідження виступають організаційно-економічні та інституційні механізми державного впливу на розвиток аграрного сектору.

Методи дослідження – порівняльний аналіз (зіставлення підходів до державного регулювання аграрного сектору в Україні та окремих країнах ЄС, США і Канаді); аналіз і синтез (виявлення та узагальнення основних проблем і тенденцій розвитку аграрного сектору України); індукція та дедукція (послідовний перехід від окремих фактів до загальних висновків щодо ролі держави в аграрній політиці і навпаки); системно-структурний та програмно-цільовий підхід (розгляд регулювання аграрного сектору як цілісної системи та побудова моделі багаторівневого управління).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у роботі висновки й пропозиції можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування під час удосконалення політики підтримки аграрного сектору; у розробленні цільових програм розвитку; у підвищенні ефективності фінансово-економічних механізмів; у посиленні інституційної спроможності громад; у впровадженні сучасних цифрових сервісів державної підтримки виробників; у подальших наукових дослідженнях з питань аграрної політики та регуляторних механізмів.

Робота структурно пов'язана з науковими розробками у сфері державної аграрної політики, регіонального розвитку, інституційної економіки та публічного адміністрування, що забезпечує її комплексність та інтегрованість у сучасний науковий дискурс.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ТА МІЖНАРОДНІ МОДЕЛІ

1.1 Сутність, принципи та цілі державного регулювання розвитку аграрного сектору України

В умовах ринкової економіки, як засвідчують і практика, і економічна теорія, аграрний сектор є однією з найбільш уразливих ланок до чинників нестабільності та їхніх різнобічних наслідків. Це зумовлює потребу у формуванні цілісного комплексу заходів, який забезпечуватиме реалізацію стратегії розвитку галузі та створюватиме сприятливі умови для ефективного функціонування сільськогосподарських товаровиробників.

Державне регулювання розвитку аграрного сектору доцільно розглядати як системну конструкцію, що охоплює ключові напрями впливу, принципи, суб'єктів і об'єктів регулювання, а також відповідний механізм його реалізації (рис. 1.1). У цій системі важливе місце посідають програмні інструменти: по-перше, вони виступають засобом впливу на конкурентне середовище, пом'якшуючи негативні ринкові прояви; по-друге, дають змогу узгоджувати інтереси учасників, налаштовувати механізми та добирати інструменти регуляторної політики [52, с. 19].

Водночас характер завдань, що їх держава розв'язує на аграрному ринку, вимагає аналізу «провалів ринку» не лише крізь призму суто економічної ефективності, а й із урахуванням соціально-економічної доцільності, оскільки наслідки регуляторних рішень безпосередньо впливають на добробут сільських домогосподарств, зайнятість, продовольчу безпеку та стійкість розвитку територій.

Окрім розгляду «провалів ринку», необхідно здійснювати ґрунтовний аналіз ступеня самозабезпечення країни базовими продовольчими товарами, структури аграрного виробництва (типи, розміри та виробничий внесок

господарств), а також рівня індустріалізації сільськогосподарського виробництва. Сукупна оцінка цих чинників дає змогу коректно визначити фактичний рівень продовольчої безпеки держави.

Рисунок 1.1 – Система державного регулювання аграрного сектору

Відштовхуючись від загального стану самозабезпечення ключовими видами харчових продуктів, головні напрями державного регулювання внутрішнього виробництва доречно класифікувати за трьома режимами політики: по-перше, заходи для умов недостатнього виробництва; по-друге, інструменти, актуальні за виробництва, що відповідає внутрішньому попиту; по-третє, рішення для ситуацій перевиробництва. Така класифікація дозволяє

обрати релевантні механізми підтримки, коригування стимулів і балансування ринку залежно від конкретної кон'юнктури.

До специфічних для аграрної сфери «провалів ринку» належать довгострокові та короткострокові фермерські проблеми. Сутність довгострокової проблеми полягає у фіксації спадного тренду фермерських доходів: у тривалій перспективі відносні доходи виробників скорочуються. Натомість у короткостроковому періоді характерними є різкі, часто непередбачувані коливання доходів під впливом природно-кліматичних факторів. У підсумку рівень доходів фермерів стабільно поступається доходам у несільськогосподарських секторах економіки.

Проблематика недостатнього випуску базових продуктів харчування, як правило, пов'язана з обмеженістю бюджетних ресурсів через дефіцит державних фінансів. Додатково вона може зумовлюватися масштабними структурними трансформаціями економіки, відсутністю можливостей для оперативного перерозподілу бюджетних видатків, а також допущеними помилками у регуляторній політиці щодо аграрного сектору. За таких умов держава змушена поєднувати інструменти коротко- і довгострокового характеру: від адресної підтримки виробників і страхування агроризиків до програм модернізації та стимулювання індустріалізації виробничих процесів.

Явище, про яке йдеться, має кілька типологічних проявів. Насамперед ідеться про провал конкуренції, що зумовлюється високим рівнем монополізації суміжних із сільським господарством галузей. Такий дисбаланс веде до розриву між індексами цін на аграрну продукцію та на продукцію секторів, які виготовляють засоби виробництва, а також до зменшення питомої ваги сільського господарства у кінцевій ціні товарів.

По-друге, ринок не здатний адекватно врахувати специфіку цінових циклів у аграрній сфері. Щорічні коливання кон'юнктури, накладаючись на нееластичний попит, спонукають виробників до реактивних змін у використанні ключових факторів виробництва. Такі зміни часто суперечать оптимальному розміщенню ресурсів. У врожайні роки збільшення пропозиції спричиняє

зниження цін на сільськогосподарські товари; за низьких цін витрати не окупаються належним чином, і виробники скорочують випуск. Наступного року це призводить до зменшення обсягів виробництва й відповідного зростання цін.

По-третє, ринкові механізми не враховують зовнішні ефекти. Класичним прикладом негативних екстерналій є забруднення довкілля внаслідок прагнення максимізувати прибуток. За масштабного нарощування обсягів аграрного виробництва можливе одночасне забруднення водних ресурсів через надмірне внесення добрив або засобів захисту рослин.

Четвертий різновид проявів неспроможності ринку пов'язаний із серйозними макроекономічними порушеннями – високим безробіттям і інфляцією, а також із диспаритетом цін між сільськогосподарською продукцією та засобами виробництва.

Перевиробництво агропродовольчої продукції є найбільш характерним для країн із розвиненою ринковою економікою, де інтенсифікація досягається завдяки науково-технічному прогресу і, подекуди, внаслідок регуляторних заходів, що у попередні періоди були спрямовані на розширення виробництва.

У науковій літературі з аграрної економіки подається низка визначень поняття «державне регулювання», зокрема [31, с. 103]:

- державне регулювання аграрного сектору - це система економічного, соціального і правового забезпечення державою сприятливого середовища для формування та розвитку сталого відтворення аграрного сектору з метою найкращого задоволення потреб населення і суспільства в цілому в кінцевих продуктах комплексу;

- державне регулювання - система важелів і стимулів з допомогою, яких держава бере участь у ринкових процесах на правах суб'єкта ринкових відносин, забезпечуючи сталий розвиток агропромислового виробництва.

Поруч із цим у фахових джерелах використовується і поняття «державна підтримка», яке часто розуміють як сукупність фінансових, економічних і управлінських заходів, що гарантують ефективне функціонування сільського господарства [29, с. 13].

Потреба в такому підході до державного регулювання зумовлена насамперед недосконалістю ринкового механізму, його циклічністю та глобальним характером, а також наявністю суперечностей інтересів у ринковому середовищі. Оскільки кон'юнктура змінюється швидко, зокрема в короткостроковому періоді, держава має на постійній основі застосовувати й удосконалювати широкий набір взаємопов'язаних інструментів, інтегруючи їх в цілісну систему організованого впливу на об'єкт регулювання.

За сучасних умов ринкова економіка функціонує як складна сукупність суб'єктів. До них належать підприємці; наймані працівники, що продають працю; кінцеві споживачі; власники позичкового капіталу; власники цінних паперів; торговельні посередники тощо. Традиційно виділяють чотири базові групи суб'єктів ринкового господарства: домогосподарства, підприємства, банки та держава (уряд). Кожна з цих груп переслідує власні інтереси, які визначають її економічну поведінку.

Держава орієнтується на суспільні інтереси, які можна звести до таких базових засад:

- забезпечення економічного зростання та підвищення рівня й якості життя населення;
- підвищення ефективності використання обмежених виробничих і фінансових ресурсів, тобто досягнення найвищих результатів за мінімальних витрат;
- досягнення повної зайнятості працездатного населення, коли всі, хто може і бажає працювати, мають доступ до робочих місць.

Підприємства відстоюють інтереси у більш вузькому, економічному вимірі, який теоретики сучасної ринкової економіки пов'язують із поняттям «чиста» (економічна) вигода, тобто прагненням суб'єкта отримати результат, що перевищує витрати на його досягнення.

Домогосподарства – це господарська (економічна) одиниця, що функціонує у сфері споживання та може складатися з однієї або декількох осіб. Вони є власниками й постачальниками передусім людського фактора

виробництва, а їхній інтерес полягає у максимально повному задоволенні особистих потреб.

Прагнення до власної вигоди є невідчужуваним правом будь-якого суб'єкта ринкової економіки, однак реалізація цього права нерідко породжує «конфлікт» інтересів – ситуацію, коли спонукальний мотив до певних дій одного суб'єкта суперечить інтересам іншого.

У таких умовах однією з найважливіших цілей державного регулювання є забезпечення тяжіння системи до стану стійкої рівноваги – тобто до режиму, що передбачає взаємну адаптацію параметрів потреб суб'єктів до змінних параметрів зовнішнього середовища на різних структурних рівнях економіки.

У регулюванні аграрного сектору, на думку автора, особливого значення набуває «регулювання знизу», тобто максимальне використання потенціалу як окремого підприємства, так і галузі загалом. На рівні господарюючих суб'єктів мають запроваджуватися механізми, що формують сталу мотивацію до поліпшення виробничих результатів і забезпечують залежність фінансового підсумку від обсягу залучених бюджетних коштів. На галузевому рівні необхідні процеси кооперативної інтеграції. Такий формат співпраці економічних одиниць є найефективнішим для досягнення спільного результату щонайменше на регіональному ринку. Цим спільним результатом може стати формування сільгоспвиробниками конкурентної економічної зони господарювання, що дозволяє проводити політику ринкових цін на вироблену продукцію.

Ефективність державного регулювання визначається не сумою виділених і/або фактично отриманих коштів для тієї чи іншої галузі. Вона полягає у відповіді на запитання: чи допомагає державне втручання, з огляду на змінні економічні умови господарювання, суб'єктам агропромислового виробництва отримувати вигоду.

Отже, державне регулювання, спираючись на юридичну, економічну, соціально-ідеологічну, освітню та інші форми діяльності органів влади, має сприяти формуванню дієвого ринкового механізму та раціональному проведенню реформ. При цьому, як зазначає Дробязко С. І. [12, с. 21],

найважливішими напрямками політики державного регулювання виступають земельна, закупівельна, податкова, цінова, кредитна, бюджетна, страхова та зовнішньоекономічна політика.

У підсумку головною ціллю державного регулювання розвитку аграрного сектору є підвищення результативності використання виробничого потенціалу країни. Економічна система становить один із ключових механізмів життєзабезпечення держави, так само як без державних інститутів неможливо уявити створення й підтримання інфраструктури, на якій ця система ґрунтується. Відтак державне регулювання розвитку аграрного сектору доцільно розуміти як сукупність цільових настанов, що реалізуються через комплексну систему заходів, здійснюваних державою задля впорядкування ринкових відносин, досягнення економічної та соціальної стабільності і мінімізації негативних наслідків ринкових форм господарювання.

З огляду на сучасний перехідний стан національної економіки, державне регулювання розвитку аграрного сектору слід розглядати як спосіб мобілізації ресурсів для виведення економіки з кризи, гармонізації пропорцій національного відтворення, а також як органічне поєднання прогнозування, стратегічного індикативного планування та адресних заходів державного впливу на галузеві ринки й соціально-економічні процеси у суспільстві [4, с. 222].

Дієва система державного регулювання має охоплювати такі базові напрями (рис. 1.2):

- програмне регулювання, яке передбачає визначення державних пріоритетів і формування програм їх реалізації з використанням коштів державного бюджету у поєднанні з інвестиціями недержавних структур;
- регулювання відсоткових ставок за кредитами комерційних банків шляхом установлення Національним банком країни облікової ставки за позиками, отриманими банками від Національного банку;
- антимонопольне регулювання, або регулювання, що підтримує конкуренцію на ринку, запобігаючи виникненню монопольних структур, обмежуючи їхній вплив і усуваючи прояви ринкової влади;

- регулювання через податкову систему - структуру податків, рівень податкових ставок, пільгові податкові знижки та інструмент інвестиційного податкового кредиту;
- індикативне планування і прогнозування, що формує орієнтири для поведінки суб'єктів ринкової економіки.

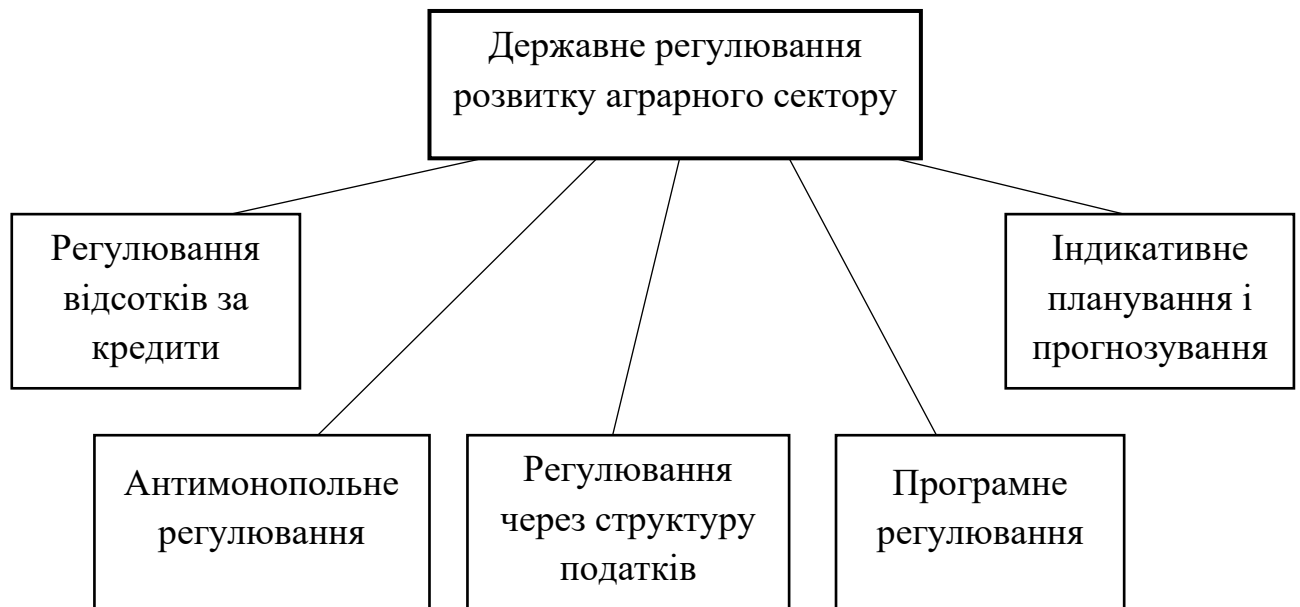

Рисунок 1.2 – Система державного регулювання розвитку аграрного сектору

Роль аграрного сектору як багатофункціональної системи доцільно осмислювати насамперед у чотирьох взаємопов'язаних вимірах: економічному, соціальному, екологічному та політичному. Щоб досягти збалансованості цих вимірів і забезпечити сталу й результативну роботу агропромислового комплексу, у розвинених ринкових економіках застосовують державне регулювання розвитку аграрного сектору [7, С. 55].

У контексті інструментарію державного впливу зазвичай виокремлюють дві базові форми регуляції економіки [9, с. 66]:

- пряму, що реалізується через розширення державної власності на матеріальні ресурси, нормотворчу діяльність і управління аграрними підприємствами;

- непряму, яка здійснюється за допомогою інструментів економічної політики (податкової, кредитної, грошової, амортизаційної тощо).

Пряма форма державного втручання в аграрний сектор охоплює низку взаємопов'язаних та доповнювальних груп методів:

- пряме державне фінансове регулювання, що включає розподіл бюджетних інвестицій, субсидій, субвенцій і дотацій між підприємствами та територіями;

- програмно-цільові методи, які передбачають розроблення та реалізацію державних програм розвитку аграрного сектору, а також вирішення пріоритетних соціально-економічних завдань;

- методи регулювання матеріальних потоків і виробничої діяльності, що охоплюють систему державних замовлень на постачання продукції, надання послуг і виконання робіт для державних потреб, а також механізми квотування й ліцензування експорту та імпорту продукції;

- державне підприємництво, яке забезпечує управління господарською, економічною та соціальною діяльністю різних форм державних підприємств аграрного сектору.

Непрямі методи державного регулювання аграрного сектору спрямовані на формування таких умов, за яких і товаровиробники, і споживачі будуть зацікавлені у досягненні визначених державою цілей. У своїй основі вони спираються на товарно-грошові відносини, встановлюють «правила гри» в ринковій економіці та впливають на економічні інтереси її учасників.

Функції й масштаби державного впливу змінюються відповідно до економічного та соціального стану країни. У періоди стабільного розвитку економіки ступінь втручання держави поступово зменшується, водночас посилюється акцент на соціальному прогресі, розширюються функції соціального перерозподілу [25, с. 28]. Зокрема, уповільнюється зростання державних видатків, коригується податкова структура, збільшується роль непрямих податків (зокрема акцизів), що сприяє зростанню заощаджень населення; відбувається стабілізація кредитних ставок, яка стимулює інвестиції.

Таким чином, державне втручання дедалі більше зводиться до кредитно-грошового регулювання.

У перехідний період - від централізованого планування до повноцінної ринкової моделі - доцільно застосовувати максимально широкий спектр інструментів державного впливу. Водночас слід поступово зменшувати частку прямого, жорсткого втручання у господарські процеси та послідовно посилювати роль непрямих механізмів регулювання аграрного сектору.

У цьому контексті особливого значення набуває визначення цілей і завдань державної політики щодо розвитку аграрного сектору, оскільки саме вони формують орієнтири для подальших кроків і інструментів регуляторного впливу (рис.1.5.):

- забезпечення продовольчої безпеки держави (її вважають досягнутою за умови, що частка вітчизняної продукції у загальному обсязі продажів на ринку становить: для зерна – не менше 90%, цукру – 60%, олії – 70%, молока та м'яса – 80%);
- гарантування доступності харчових продуктів (має бути забезпечено безперебійне їх постачання у торговельну мережу в обсягах, достатніх для задоволення потреб населення, і за прийнятними цінами);
- скорочення розриву між середніми рівнями доходів у сільському господарстві та в інших секторах економіки;
- вирівнювання індексів цін на сільськогосподарську продукцію та на засоби виробництва, що використовуються у галузі [8].

Під час розроблення галузевих механізмів регулювання важливо враховувати як універсальні, так і специфічні принципи державної політики [50, с. 58]:

1. універсальні:

- недоторканність особи, захист її прав і свобод;
- охорона права власності та забезпечення доступу до неї;
- соціальна справедливість і рівний доступ до економічних ресурсів;
- збереження контролю над територією;

- розбудова інституційної та інфраструктурної основи;
- гарантування продовольчої безпеки;

2. специфічні:

- раціональне розміщення продуктивних сил;
- спеціалізована кредитно-фінансова система;
- цілісність інвестиційно-інноваційної політики;
- забезпечення цінового паритету;
- розвиток інтеграційних процесів;
- соціально-економічна стійкість;
- подолання асиметрії ринкової інформації.

У процесі децентралізації влади в Україні правове забезпечення державотворення, чіткий розподіл повноважень між центральними органами, регіональним і місцевим самоврядуванням стає ключовою умовою розвитку. Наслідком цього є перенесення центру реформ безпосередньо в регіони, де вони реалізуються на практиці.

Зростання ролі регіонів у розвитку власних територій, поглиблення інтеграційних процесів, удосконалення політичних, економічних, фінансово-бюджетних відносин, трансформація інституту власності та підвищення значення місцевого самоврядування - усе це визначає зміст сучасної регіональної політики.

У цьому контексті виділяють два орієнтири державного втручання в економіку:

- мінімально необхідний – забезпечення правового поля та умов для конкуренції;
- максимально допустимий – перерозподіл доходів і трансформація структури національного продукту.

Таким чином, державне регулювання аграрного сектору являє собою багаторівневу конструкцію з акцентом на загальнодержавному та регіональному рівнях. Вона включає різноманітні підходи й інструменти, що охоплюють

основні напрями розвитку галузі, та функціонує в межах визначених рівнів втручання в аграрну економіку.

Однією із суттєвих проблем сільгоспвиробників є слабкий платоспроможний попит. Сільськогосподарські підприємства й досі змушені самостійно шукати канали реалізації продукції, зазнаючи значних втрат. Поглиблює складнощі й монополізм переробних підприємств і торговельних мереж, які нав'язують виробникам не вигідні умови.

У таких умовах державна підтримка має бути спрямована на розширення збутових можливостей, підтримку експортерів, забезпечення експортних кредитів.

Суттєвою проблемою є також залежність обсягів фінансування від фактичного стану бюджетів регіонів. Часто задекларований пріоритет розвитку АПК не підкріплюється реальними ресурсами.

Чинні масштаби державної підтримки, а також механізми й методи її реалізації не відповідають сучасним потребам. Тому Україні вкрай важливо переорієнтувати всю систему державної підтримки з розв'язання окремих завдань на досягнення стратегічних цілей національного масштабу, як це практикується у розвинених державах світу.

1.2 Зарубіжний досвід державного регулювання аграрного сектору: інструменти США та ЄС

У більшості розвинених держав сучасного світу результативність аграрного сектору спирається на багатокomпонентну систему, у якій інститут приватної власності на землю відіграє важливу, проте не домінуючу роль; при цьому землекористування супроводжується численними обмеженнями щодо «оборотоздатності» земельних ділянок.

Нині система державного регулювання розвитку аграрного сектору та суміжних галузей у країнах із розвинутою ринковою економікою є високодиференційованим комплексом, який охоплює всі ключові економічні та

соціальні аспекти сільського господарства. До головних напрямів державного впливу належать: регулювання цін і фермерських доходів, кредитна підтримка, бюджетне фінансування, контроль за експортом та імпортом, податкове стимулювання, стабілізація аграрних ринків, упорядкування земельних відносин, допомога господарствам у несприятливих кліматичних зонах, підтримка науково-технічного прогресу та соціальний захист фермерів.

З огляду на історичні та інституційні чинники, найбільш розвинені механізми державного регулювання аграрного сектору сформувалися у низці країн Західної Європи (Франція, Німеччина, Нідерланди, країни Скандинавії, Австрія), у Японії, а також у частині швидкозростаючих економік Азії та Латинської Америки. Порівняно слабшою виглядає система регуляторного впливу в США, Канаді та Австралії, де, на відміну від Європи, не відбулося соціально-економічних потрясінь масштабу наслідків Другої світової війни, появи та розпаду «соціалістичного табору», а позиції приватного капіталу традиційно були особливо сильними. Водночас навіть у цих країнах державне регулювання аграрної сфери відіграє помітну роль у періоди погіршення кон'юнктури, високого безробіття та інфляції [34, с. 83].

Слід підкреслити, що для розвинених західних економік забезпечення ефективності функціонування та розвитку аграрного сектору, включно з дотаціями, субсидіями й різними компенсаційними виплатами, є одним із пріоритетів державної економічної політики поряд із завданнями національної оборони та правоохоронної діяльності.

У більшості зарубіжних країн державне регулювання розвитку аграрного сектору реалізується через державні та міждержавні (зокрема в межах країн Європейського економічного співтовариства) програми, що затверджуються відповідними законодавчими інституціями. Безпосереднє впровадження регуляторних заходів здійснюють центральні органи виконавчої влади та місцеві адміністрації.

Показовим є приклад США: у Сенаті, одній із палат Конгресу, діє Комітет з сільського господарства, харчових продуктів і лісового господарства; у Палаті

представників функціонує постійний Комітет з сільського господарства. На їхній базі створюються підкомітети за окремими напрямками аграрної політики, що дозволяє деталізувати опрацювання профільних питань і забезпечувати комплексний підхід до регулювання галузі.

Реалізацію аграрної політики у США забезпечує Міністерство сільського господарства. Базові повноваження цього відомства охоплюють поширення науково-технічних досягнень і кращих практик, організацію та координацію наукових досліджень, виконання продовольчих програм, підтримку доходів фермерів, проведення економічного аналізу всіх ланок АПК, зокрема у сферах фінансування та кредитування, страхування посівів, електрифікації й телефонізації сільської місцевості, маркетингу та інспектування сільськогосподарської продукції, обслуговування споживачів продовольства й забезпечення продовольством домогосподарств із низькими доходами [35, с. 86].

Окремі штати мають власні департаменти (міністерства) сільського господарства, які реалізують галузеву політику з урахуванням місцевої специфіки та в координації з федеральними програмами.

В інституційній архітектурі Європейського Союзу функціонує Генеральний директорат з питань сільського господарства, при якому створено низку функціональних і товарних комітетів, що здійснюють регулювання продуктових ринків, інтегрованих між усіма країнами-учасницями. Паралельно діють національні системи органів кооперації сільськогосподарських виробників із розгалуженими регіональними та місцевими структурами. Поряд із цим існують професійні об'єднання виробників окремих видів продукції та союзи переробників відповідних товарів [32, с. 91].

Одним із ключових напрямів державного втручання в АПК у розвинених країнах Заходу є регулювання цін на сільськогосподарську продукцію. У США сама ідея державного цінового регулювання набула поширення у 1920-х роках, коли для фермерів погіршилося співвідношення між цінами на засоби виробництва та споживчі товари, з одного боку, і на сільськогосподарську продукцію – з іншого. Тоді ж проявилися й загострилися основні проблеми

сучасного аграрного сектору: труднощі з нагромадженням і відтворенням капіталу, а також забезпеченням рівноправних умов обміну з численними монополізованими галузями. Концепція державного регулювання цін передбачала встановлення сприятливих для фермерів цінових співвідношень, гарантії відшкодування виробничих витрат і забезпечення прибутковості.

Із самого початку цінове регулювання фактично означало також регулювання доходів та умов відтворення. Інструментарій політики включав, по-перше, добровільне скорочення посівних площ в обмін на прямі компенсаційні виплати, і, по-друге, заходи з розширення ринків збуту та усунення надлишків продукції. Запроваджена у 1933 році система регулювання фермерських цін увійшла до практики державного управління сільським господарством і відтоді зазнала небагатьох принципових змін [1].

Центральним елементом цієї моделі стали заставні ціни та заставні операції Товарно-кредитної корпорації (ТКК). Заставна ціна, захищаючи ринкові ціни фермерів від падіння нижче певного рівня, гарантує мінімальну прибутковість реалізації продукції. Порядок визначення заставної ціни змінювався: її або жорстко фіксували законом, або делегували право встановлення Міністерству сільського господарства в окреслених межах, або прив'язували у відсотках до паритета. Варто нагадати, що «паритет» уперше закріплено в Акті про регулювання сільського господарства 1938 року, поклавши в його основу ідею збалансування обмінних відносин між аграрною сферою та промисловістю.

Не менш вагому роль у системі регулювання фермерських цін і забезпеченні еквівалентності обміну відіграє цільова ціна (до 1973 року – «ціна підтримки»), головним призначенням якої є підтримка доходів фермерів. Цільова ціна задає нижній допустимий рівень фермерських доходів; вона не функціонує безпосередньо на ринку, а використовується в розрахунках органами цінового й дохідного регулювання для визначення величини компенсаційної цінової надбавки.

Цінові надбавки становлять важливу форму фінансування сільського господарства. Їх обчислюють як різницю між цільовою ціною та фактичною ціною реалізації (або між цільовою й заставною ціною, якщо збут відбувався через ТКК). Компенсаційна природа надбавки полягає в тому, що вона відшкодовує фермеру втрати доходу у випадку реалізації продукції за ціною, нижчою за цільову.

Таким чином, цінова система передбачає два рівні підтримки. Наявність нижнього рівня тісно пов'язана з експортною орієнтацією американського сільського господарства: високі заставні ціни утримують продукцію на внутрішньому ринку, а низькі – стимулюють її вивезення.

Застосування цільових цін дозволяє уряду визначати мінімальний рівень доходів у сільському господарстві, а далі – обирати джерела їх фінансування. Якщо ціни реалізації перевищують цільові, фермерські доходи формуються переважно за рахунок споживача. Коли ж ринкові ціни опускаються нижче цільових, запускається механізм прямої підтримки доходів – у вигляді надбавок до ринкових цін у формі прямих державних платежів.

Заставні операції ТКК передбачають надання фермерам кредитів під заставу продукції. Сума позики визначається обсягом зданої продукції та відповідними заставними цінами. Якщо ринкова ціна падає, фермер може передати заставлену продукцію у власність ТКК, і тоді заставна ціна фактично стає мінімальною ціною реалізації. Якщо ж ринкова ціна перевищує заставну, виробник має змогу повернути продукцію, погасити позику з відсотками і реалізувати товар на вільному ринку.

Таким чином, практика державного втручання у США спирається на розгалужену систему обліку та моніторингу динаміки ринкових цін як на сільськогосподарську продукцію, так і на засоби виробництва для аграрного сектора, а також на відстеження їх взаємних співвідношень. А як вибудовано регулювання цін на аграрну продукцію в країнах ЄС? Передусім, у Європейському Союзі ціноутворення на переважну частину сільськогосподарської продукції координують наднаціональні інституції.

Пропозиції щодо рівнів підтримки (тобто щодо відсотків номінального підвищення) готує Комісія Європейських Співтовариств (КЕС) – вищий адміністративно-розпорядчий орган ЄС. Остаточні рішення про ціни підтримки та пов'язаний із ними пакет заходів ухвалює Рада міністрів ЄС на рівні міністрів сільського господарства.

По-друге, у ЄС застосовують різні форми цін підтримки залежно від виду продукції, проте ключову роль відіграють дві: цільова (контрольна, орієнтирна) та інтервенційна (ціна втручання).

Цільова ціна – це бажана оптова ціна для регіонів найбільшого дефіциту певного продукту в ЄС; встановлюючи її, визначають орієнтовний рівень ринкових цін. Для окремих товарів додатково запроваджують орієнтовні, базисні або «нормальні» ціни, що відрізняються своїм призначенням і функціями.

Інтервенційна ціна – фактично мінімально гарантований рівень, за яким закупівельні організації ЄС зобов'язані придбавати будь-які обсяги пропонованої фермерами продукції. Із 1984 р. до цієї моделі були додані (розширені) квоти на закупівлю за гарантованими цінами, унаслідок чого інтервенційна ціна перестала бути єдиним регулятором обсягів виробництва і почала діяти у зв'язці з «контингуванням» (квотуванням) закупівель.

Стабільність цін у ЄС забезпечують кілька опорних механізмів: функціонування широкої мережі закупівельних організацій, які купують продукцію за мінімально гарантованими цінами; митний захист внутрішніх ринкових цін; система експортних субсидій, що «підтягує» світові ціни до рівня внутрішніх. Поряд із названими видами цін використовуються також порогова та споріднена їй шлюзова ціна, які визначають ступінь митного захисту внутрішніх фермерських цін. Порогова ціна зазвичай трохи нижча за цільову; її обчислюють так, щоб з урахуванням транспортних витрат на одиницю продукції вона залишалася дещо нижчою за орієнтирну ціну. Майже синхронно з пороговою ціною встановлюють компенсаційний митний збір. Його розмір постійно змінюється, адже це різниця між фіксованою пороговою ціною та змінною світовою. Саме компенсаційний збір, що стягується на користь ЄС,

разом із внутрішніми транспортними витратами «підвищує» світову ціну до цільового рівня спільного ринку. За дефіциту продовольства в державах ЄС встановлені порогові та цільові рівні залишаються захищеними від конкуренції імпортерів постачальників.

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що системи регулювання фермерських цін у США та країнах ЄС, попри низку інституційних відмінностей, спираються загалом на близький інструментарій.

Питання державного регулювання економіки та формування регуляторної політики ґрунтовно розроблялися у працях класиків економічної науки – С. Брю, С. Вітте, Дж. Кейнса, К. Макконела, Д. Рікардо, А. Сміта, М. Фрідмана, Дж. Хікса. Значний внесок у напрацювання теоретичних і практичних засад державного регулювання розвитку аграрного сектору зробили й українські науковці: В. Базилевич, В. Геєць, В. Зимовець, В. Лагутін, І. Лютий, Ц. Огонь, О. Романенко, В. Федосов, С. Юрій.

Як у США, так і в ЄС застосовують фіксацію рівнів цін, що допускає коливання ринкових значень до певної нижньої межі; різниця лише в тому, що у США така фіксація має суто державний характер, тоді як в ЄС вона – «наддержавна». Для обох систем характерними є:

- постійне відстеження динаміки витрат виробництва в сільському господарстві;
- моніторинг руху ринкових цін на засоби виробництва й аграрну продукцію та їх співвідношень;
- функціонування державних закупівельних організацій, зобов'язаних купувати продукцію фермерів за мінімально гарантованими цінами.

Крім того, системи США та ЄС зближує практична орієнтація на вплив на ринкові ціни через допоміжні заходи, а також управління формуванням доходів і накопичень у сільському господарстві за допомогою цінових інструментів і надбавок до експортних цін. Водночас важливо враховувати, що ціновими механізмами неможливо розв'язати всі завдання підтримки доходів фермерів: вони забезпечують задовільні результати передусім за середніх і сприятливих

виробничих умов. Саме тому цінове регулювання доповнюють іншими фінансовими інструментами – насамперед заходами з регулювання кредитування аграрного сектора.

У США ключові функції в царині кредитного регулювання сільського господарства виконує Система фермерського кредиту (СФК); упродовж останніх років обсяг її кредитів становить 50–60 млрд доларів [26, с. 6]. СФК – це об'єднання кількох регіональних федеральних земельних банків і регіональних федеральних кредитних банків (зокрема Асоціації виробничого кредиту), а також банків фермерських кооперативів; управління здійснює Федеральна рада фермерського кредиту. Системі надано особливі повноваження щодо розвитку банківської діяльності, включно з можливістю отримувати фінансову підтримку з федерального бюджету для реалізації державних аграрних програм. Водночас СФК надає пільгові кредити передусім фермерам і кооперативам, що беруть участь у федеральних громадських програмах.

Для пільгового кредитування інших сільських мешканців, а також фермерів у США створено Адміністрацію у справах фермерів (АСФ). До недавнього часу вона мала приблизно 2200 представництв у штатах та адміністративних центрах округів. Рішення про надання позики ухвалюють уповноважені місцеві представництва у складі трьох осіб, серед яких – двоє фермерів; ці ж органи здійснюють контроль за ефективністю використання кредитів [24, с. 18].

Фінансові ресурси АСФ формуються, по-перше, з оборотного капіталу Фонду аграрного кредитного страхування програм сільського розвитку; по-друге, за рахунок бюджетних позик і кредитів, що виділяються Міністерством сільського господарства США.

Через мережу місцевих підрозділів АСФ американські фермери можуть на пільгових умовах отримувати позики для фінансування поточних операційних витрат під фіксовану ставку на термін до 7 років; за наявності гарантій щодо погашення максимальний обсяг такої позики може бути подвоєний. Передбачено також спеціальні молодіжні кредити (для фермерів віком до 21 року) на

облаштування фермерського господарства; право на них мають молоді люди – члени організації «Майбутні фермери Америки» та інших місцевих молодіжних об'єднань. Власники дрібних сімейних ферм, що постраждали від стихійних лих, можуть претендувати на надзвичайну позику під визначений річний відсоток. Фермери, чиї сімейні господарства за розміром менші за середні по округу, мають можливість через АДФ отримати пільговий кредит строком до 40 років на розширення виробництва. Найбільші пільги в кредитуванні мають виробники, які господарюють в умовах обмежених ресурсів: вони можуть розраховувати на мінімальну відсоткову ставку, що, до того ж, коригується кожні два роки. Окремим напрямом діяльності АДФ є широкомасштабне пільгове кредитування сільського житлового будівництва в населених пунктах до 20 тис. мешканців: позики надаються на 33 роки сім'ям із низькими доходами – як на будівництво, так і на купівлю нового житла, зведеного за замовленням АСФ.

У країнах ЄС, де лише 25% фермерів мають власні кошти для фінансування виробництва, 35% частково користуються кредитами, а 40% майже повністю залежать від позик, причому понад три чверті господарств мають прострочені або відкладені борги, проблема кредитування фермерів є особливо гострою. Тому в багатьох державах розробляють і застосовують спеціальні державні програми кредитування сільського господарства, покликані підтримати реалізацію національних і міжнаціональних проєктів економічного та соціального розвитку аграрної сфери. Такі програми передбачають чітку диференціацію як за цільовим призначенням, так і за джерелами кредитування [20, с. 235].

Пріоритет у державному інвестиційному кредитуванні надається капітальним вкладенням у середньо- та довгострокову виробничу інфраструктуру ферм, землевпорядкування та соціальні потреби сільської місцевості. У низці країн найбільш пільгові умови інвестиційного кредитування пропонують молодим сім'ям для створення та облаштування майбутніх фермерських господарств. Окрім того, останніми роками зростає увага до підтримки слаборозвинених сільських регіонів: у ЄС, зокрема, запроваджено

спеціальну програму, що передбачає фінансування кредитів з аграрного фонду Товариства.

В державах із розвинутою ринковою економікою уряд здійснює багатовекторну підтримку аграрної сфери. Додатковим свідченням цього виступає діюча в сільському господарстві система оподаткування, яка містить широкий спектр податкових пільг і, як наслідок, істотно сприяє розвитку галузі.

По-перше, варто підкреслити, що у сільському господарстві більшості розвинених країн застосовується ціла низка податків: на прибуток (чистий «дохід»); з корпорацій; на нерухомість, у т. ч. на землю; на додану вартість (ПДВ); на капітал, що інвестується, або на приріст основного капіталу; на соціальне страхування робочої сили; акцизи. У сукупності цей податковий набір, попри свою широту, становить у середньому лише 2,5–6% усіх фермерських витрат, причому близько половини цього навантаження припадає на два податки – на прибуток і на нерухомість. Порівняно помірний рівень оподаткування аграрного сектору значною мірою пояснюється активним застосуванням податкових пільг.

Податки на нерухомість у сільському господарстві США становлять трохи більше 2% від поточної грошової оцінки активів, тоді як у країнах ЄС – у межах 3–5%. Ключовою складовою тут є податок на землю; його, як правило, виділяють окремим рядком у структурі податків на нерухомість.

Оподаткування капіталу, що інвестується (або приросту основного капіталу), зорієнтоване на різницю між реальною (з урахуванням амортизації) та ринковою вартістю засобів виробництва. При цьому до оподатковуваної бази можуть не включатися збитки від реалізації активів, або ж у неї додається приріст вартості, зумовлений інфляцією. Призначення такого податку – стимулювати реальні вкладення фермерів у матеріально-технічну базу.

Податок на додану вартість справляється із сільськогосподарських підприємств як різниця між ПДВ, отриманим від споживачів, і тим, що було сплачено постачальникам. При цьому ПДВ поширюється не на всі, а на окремі товарні групи – та ще й за диференційованими ставками. У більшості розвинених

країн (США, Канаді, державах ЄС, Японії, Австрії тощо) ПДВ у контексті високої самозабезпеченості продовольством фактично заохочує експортну спрямованість аграрного виробництва: продукція для внутрішнього ринку оподатковується, тоді як для експортних поставок податок частково або повністю знімається.

Загальна архітектура податкових пільг у сільському господарстві націлена на прискорення науково-технічного прогресу та впровадження технологічних інновацій, які зазвичай вимагають значних додаткових інвестицій з визначеним горизонтом окупності. Відповідно, у податковому законодавстві багатьох держав передбачено спеціальні режими оподаткування, зокрема:

- пролонгацію сплати податків із приросту капіталовкладень на період до завершення інвестиційного циклу;
- установа податкових знижок на приріст інвестицій;
- бюджетну компенсацію податкових платежів, пов'язаних із приростом інвестицій.

У сукупності ці інструменти покликані стимулювати спрямування фермерського капіталу в технологічні нововведення. Водночас чинна система оподаткування забезпечує акумулювання необхідних ресурсів для розв'язання широкого кола господарських завдань, сприяє розвитку окремих галузей і малого бізнесу тощо.

Наступним пріоритетним напрямом державного впливу на аграрну сферу в країнах із розвиненою ринковою економікою виступає бюджетне фінансування. Останніми роками роль бюджетних асигнувань помітно зросла: вони використовуються як для підтримки цін на сільськогосподарську продукцію та доходів фермерів, так і для регулювання структури ринку аграрних товарів і продовольства. Частка коштів державного бюджету у вартості сукупного випуску АПК залишається значною.

Загалом бюджетне фінансування сільського господарства в розвинених економіках здійснюється за спільними принципами з обов'язковим урахуванням специфіки економічного та соціального розвитку аграрного сектору й

національного господарства. Відмінності переважно стосуються механізмів розподілу бюджетних ресурсів і процедур контролю за їх використанням.

Специфіка американської моделі полягає в тому, що кошти федерального бюджету передусім виділяють під цільові програми загальнонаціонального значення. Окрім цього, на федеральному рівні реалізується низка комплексних (міжгалузевих) програм, які тією чи іншою мірою зачіпають інтереси аграрної сфери. Виділені на ці напрями ресурси, разом із двома згаданими спеціальними програмами, в централізованому порядку акумулюються та відображаються окремим рядком – як галузевий федеральний бюджет сільського господарства США.

Показово, що за останні 20 років сукупні витрати федерального бюджету США на аграрну сферу (включно з продовольчими талонами та натуральними виплатами) зросли більш як у вісім разів. У середньому близько 75% бюджетних коштів, спрямованих до аграрного сектору, використовують на регулювання сільськогосподарського виробництва, а приблизно 25% – на соціально-побутові програми.

Федеральні асигнування на сільське господарство в США надаються у формі прямих грошових виплат (компенсацій), пільгових кредитів і безпроцентних позик, безповоротних трансфертів, а також через податкові знижки та відстрочки за кредитними платежами. Окремим напрямом соціальної підтримки з федерального бюджету дотуються програми безкоштовного харчування для дітей і школярів, допомога малозабезпеченим верствам сільського населення, а також надання безкоштовних продовольчих талонів. Експортні операції в межах федеральних програм міжнародної співпраці переважно забезпечуються товарними ресурсами ТКК.

Розподіл бюджетних коштів Міністерством сільського господарства США за цільовими програмами дозволяє задіяти економічні важелі для регулювання випуску конкретних видів аграрної продукції, безпосередньо впливати на господарства через цінові механізми, позики, кредити та дотації і тим самим визначально впливати на прибутковість окремих галузей у умовах фінансування

ферм. Відповідно, механізм розподілу федеральних ресурсів передбачає гнучке коригування їх функціональної спрямованості залежно від кон'юнктури внутрішнього та світового ринків сільськогосподарської продукції, виробництва й капіталу.

Щодо Європейського Союзу, там ключовим фінансовим інструментом підтримки сільського господарства є Європейський фонд орієнтації і гарантування (ЕФОГ). Створений у 1961 році, він формується за рахунок внесків держав-членів, митних платежів та інших джерел і становить важливу частину інтегрованого бюджету спільного ринку. Вирішальна роль у структурі ЕФОГ належить фонду гарантування, призначеному передусім для регулювання ринків сільськогосподарської продукції та продовольства, а також для реалізації завдань аграрної політики у сферах макроекономіки, виробництва та маркетингу. Частка коштів із фонду гарантування сягає майже половини доходів фермерів від сільськогосподарської діяльності в країнах ЄС.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ДІЄВОСТІ ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

2.1 Нормативно-інституційні засади та інструменти державного регулювання аграрного сектору

Законодавчою основою, що визначає загальні організаційно-правові засади державної підтримки аграрного сектору України, є «Закон України № 1877-IV [16] (у чинній редакції – „Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку“), останню редакцію сформовано Законом № 4619-IX [15], закріплює рамкові принципи та інструменти підтримки: бюджетні програми, кредитно-гарантійні механізми, страхування, інвестиційні стимули та цифрові сервіси взаємодії держави з виробниками».

Державна підтримка галузі сьогодні ґрунтується на таких принципах:

- ринкова орієнтованість і конкуренція за одночасного забезпечення продовольчої безпеки;
- цільове та прозоре використання коштів державного бюджету (через визначені порядки використання коштів та електронні інструменти подачі заявок, зокрема ДАР) [11, 44];
- пріоритетність стійкості (керування ризиками, відновлення виробництва в умовах війни, зокрема гуманітарне розмінування) [42];
- цифровізація процедур (заявки, верифікація та виплати через Державний аграрний реєстр, ДАР) [11, 44].

Ключові напрями підтримки. Практичну реалізацію політики забезпечують урядові постанови за основними «треками»:

- дешеві кредити та гарантії. Програма «5-7-9%» (постанова КМУ № 28 із змінами 2025 р.) [46] та портфельні державні гарантії (постанова № 1319 від 22.10.2025) [45]. Для МСП-аграріїв також працює Фонд часткового гарантування

кредитів (Закон № 1865-IX) [47], який покриває частину кредитного ризику банкам.

- інвестиції у тваринництво та переробку. Компенсація частини витрат за капітальними проєктами (постанова КМУ № 950 від 06.08.2025) [41].

- компенсація вартості вітчизняної техніки. 25 % від ціни без ПДВ за Порядком № 130 (зі змінами 04.04.2025), з вимогами до локалізації та переліком техніки на сайті міністерства [43].

- грантові програми розвитку. Лінійка «єРобота» (теплиці, сади/ягідники, переробка) – постанова № 739 із багаторазовими оновленнями [10].

Гуманітарне розмінування для аграріїв. Компенсація витрат на нетехнічне/технічне обстеження та очищення (постанова № 284 від 12.03.2024) [42]. Форми державної підтримки нині включають:

- пільгове кредитування та часткову компенсацію/зниження процентної ставки за постановою КМУ № 28 (програма 5–7–9 % з актуальними змінами) [46];

- портфельні державні гарантії і гарантії для малих виробників через Фонд часткового гарантування (закон № 1865-IX) [47];

- бюджетні трансферти на капітальні інвестиції в тваринництві й переробці (Порядок, затверджений постановою КМУ № 950 від 06.08.2025) [41];

- бюджетні субсидії через ДАР (у т. ч. на гектар – у межах оголошених хвиль і для визначених категорій виробників, включно з прифронтовими територіями) [11];

- компенсацію витрат за гуманітарне розмінування (постанова КМУ № 284 від 12.03.2024 із подальшими змінами) [42].

Законом та підзаконними актами підтримка розвитку аграрного сектору визначається як комплекс економічних, правових, фінансових і інформаційних дій держави для створення сприятливих умов виробництва конкурентоспроможної продукції і розвитку сільських територій; практично вона реалізується через бюджетні програми Міністерство економіки, довкілля та

сільського господарства України та інші інструменти, що мають затверджені порядки використання коштів [40, 41, 46].

Нинішня система державного регулювання та підтримки на регіональному рівні базується переважно на інструментах, які адмініструються централізовано (Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, уповноважені банки/фінансові установи) з електронною подачею заявок через Державний аграрний реєстр (ДАР) або через банки. Класичні «субсидії на ПММ/транспорт» чи постійні виплати за «реалізацію молока/м'яса» не є актуальним механізмом загальної підтримки; натомість працюють кредити/гарантії/капітальні компенсації й адресні програми (погектарні – за окремими хвилями) [10, 41, 46, 47].

Рисунок 2.1 – Напрями бюджетних трансфертів/програм підтримки.

Підтримка тваринництва нині реалізується не через постійні «виплати за поголів'я/реалізацію», а переважно у форматі цільового відшкодування капітальних витрат (будівництво/реконструкція ферм, закупівля обладнання, племінного поголів'я, енергомодернізація), що визначено новим Порядком використання коштів (постанова КМУ № 950 від 06.08.2025) [5].

Окремі програми скеровано на розвиток збуту та переробки через грантові механізми (створення/розширення переробних виробництв) – порядок затверджено постановою КМУ № 739 у складі пакету «єРобота»; заявки подаються з бізнес-планом, фінансування – на умовах співфінансування та із зобов'язаннями зі сплати податків [10].

Компенсація відсотків за кредитами інтегрована у програму 5–7–9 %: фактичне здешевлення позик до визначеної ставки здійснюється через уповноважені банки за правилами постанови № 28 (чинна редакція 2025 р.) [46]. Додатково для малих виробників працює Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві (закон № 1865-IX), що покликаний розширити доступ дрібних господарств до кредитів [47].

Погектарні субсидії реалізуються через ДАР у форматі оголошених хвиль із чіткими критеріями: наприклад, для прифронтових територій або для малих виробників у межах визначених лімітів площі. Розмір/умови оголошуються в кожній хвилі окремо (приклад 2025 р. – виплати через ДАР для виробників із територій бойових дій) [11, 44].

Критично важливим інструментом часу війни є компенсація витрат за гуманітарне розмінування земель с/г призначення (постанова КМУ № 284 від 12.03.2024 з подальшими змінами 2024–2025 рр.), що дозволяє відшкодовувати частину витрат на сертифіковані послуги операторів протимінної діяльності [42].

Система державного регулювання агропромислового виробництва враховує також програмно-цільовий підхід і електронізацію подачі/відбору, а реалізація здійснюється через узгоджені порядки (Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, уповноважені банки, ДАР). За такими програмами фінансуються капітальні інвестиції у виробництво і переробку, реконструкція та модернізація потужностей, а також заходи з біобезпеки і племінної справи [11, 40, 41, 46].

Рисунок 2.2 – Практична взаємодія одержувачів бюджетних коштів відбувається за типовим алгоритмом.

Рисунок 2.2 показує типовий порядок отримання державної підтримки в АПК. Спочатку заявник подає електронну заявку (через ДАР або через уповноважений банк) з потрібними документами. Далі уповноважений орган перевіряє відповідність критеріям: хто подається, на яку мету, чи немає заборгованостей, чи виконані пріоритети програми. Після перевірки приймається рішення – схвалення, умовне схвалення з донаданням документів або відмова. У разі схвалення укладається договір і здійснюється фінансування: це може бути кредит зі зниженою ставкою, грант/компенсація на капітальні інвестиції чи відшкодування вартості робіт (зокрема з гуманітарного розмінування). Завершальний етап – моніторинг і звітність: подаються акти, інвойси, підтвердження витрат і виконаних робіт, за потреби проводяться виїзні перевірки. Механізм універсальний для основних інструментів підтримки 2025 року (кредити «5–7–9 %», портфельні гарантії, програми для тваринництва й переробки, погектарні виплати через ДАР, компенсації за розмінування) і забезпечує прозорість, чіткі контрольні точки та відстежуваність результату [45-47].

Для оцінювання ефективності регіональної системи підтримки доцільно й надалі вимірювати вплив бюджетних асигнувань та кредитно-гарантійних інструментів на результати діяльності підприємств. На практиці підтримка дає позитивний, але переважно цільовий ефект: програми, спрямовані на модернізацію та доступ до фінансування, знімають вузькі місця (ліквідність,

інвестиції, безпека виробництва), однак не замінюють ринкові механізми та потребують стабільного бюджетування і прозорої реалізації.

Водночас чинні інструменти не усувають автоматично проблем зі збутом, логістикою чи структурою витрат; цінові розриви та висока вартість ресурсів залишаються викликом, особливо за умов порушеної логістики та коливань світових ринків. Отже, подальший акцент має бути на:

- розвитку переробки та доданої вартості (грантові інструменти, індустріальні парки агропереробки);
- масштабуванні гарантій і страхуванні ризиків (метеорологічні, ринкові, воєнні), включно зі страховими пілотами;
- продовженні програм гуманітарного розмінування та відновленні меліорації/зрошення;
- диджиталізації доступу до підтримки (ДАР, інтеграція з реєстрами, відкриті дашборди) [44].

Операційно для виробників зберігається сезонність грошових потоків; потреба в оборотному капіталі до збирання врожаю покривається переважно банківськими кредитами за 5–7–9 % (за наявності гарантій/застави) та лізингом для оновлення техніки. Частка імпортової техніки у закупівлях висока через співвідношення «ціна/якість», що лише підсилює важливість інструментів пільгового фінансування й гарантій для малих і середніх господарств [45-47].

Слід визнати, що адміністрування окремих програм усе ще може бути складним (довгий цикл документів, вимоги до підтвердження витрат, обмежені вікна подачі заявок), а обсяг ресурсів – недостатній для повного покриття потреб сектору у відновленні й модернізації. Тому важливо зберігати ієрархію цілей, проводити моніторинг потреб і оцінку ефективності видатків, а також координувати бюджетні програми з кредитно-гарантійними та грантовими інструментами [40].

На державному рівні декларується підтримка зайнятості та людського капіталу на селі (життєво важливо в умовах воєнної міграції й мобілізаційних викликів), однак її потрібно поєднувати з програмами переробки/кооперації та

розвитком соціальної інфраструктури, щоб підвищувати привабливість сільських територій для молодих фахівців (синхронізація з політикою сільського розвитку, що також визначена законом № 1877-IV) [40].

Щодо державних закупівель: для продовольчого забезпечення інституцій держава використовує прозорі процедури (Prozorro), що відрізняються від старих практик «держзамовлення» з фіксованими цінами; тому твердження про постійне «держзамовлення» як базовий канал збуту для виробників не є релевантним до сучасної моделі підтримки – воно радше інструмент забезпечення публічних потреб на конкурентних засадах.

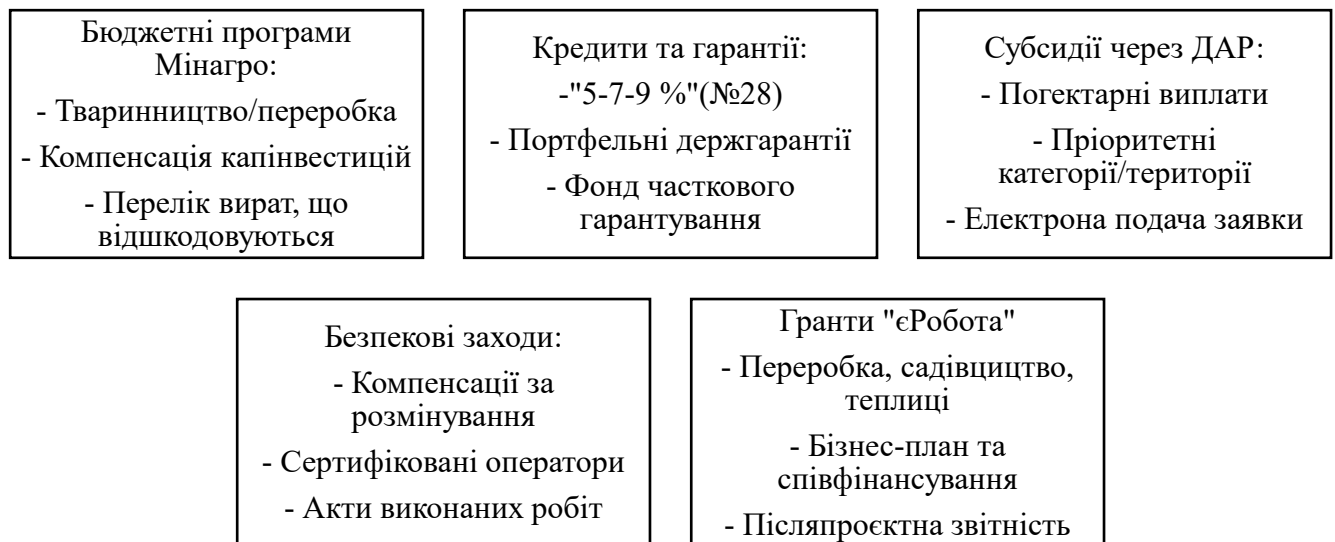

Рисунок 2.3 – Ключові інструменти державної підтримки

Актуальна практика застосування інструментів.

– За кредитними інструментами («5-7-9%», гарантії ФЧГК і портфельні гарантії) пріоритет – оборотні потреби та відновлювальні інвестиції (насіння/ПММ/ЗЗР, техніка, переробка, елеватори), причому банки працюють за уніфікованими правилами ризик-шерінгу з державою [45, 46].

– Інвесткомпенсації у тваринництво і переробку працюють проєктно, за підсумками підтверджених витрат і введення потужностей; деталізація – у Порядку до постанови № 950 [41].

- Компенсація 25 % за техніку фокусується на локалізованій продукції (вимога до частки українських комплектуючих), подача – через уповноважений банк з перевіркою за Переліком [43].

- Гранти «єРобота» – конкурсні, з бізнес-планом і верифікацією створення робочих місць/виручки; пріоритет – імпортозаміщення, переробка і додана вартість [10].

- Розмінування дає можливість вводити землі в обробіток і розблоковує доступ до кредитів/страхування – кошти відшкодовують за актами наданих послуг.

Система державної підтримки аграрного сектору зараз побудована так, щоб з'єднати політичні цілі з реальними грошима і результатами на підприємствах. На рівні держави формуються правила і пріоритети, затверджуються порядки використання коштів і щорічні ліміти. На практичному рівні працюють уповноважені банки, фонди та цифрові інструменти, через які подаються заявки, перевіряються документи і врешті проводяться виплати. Ключова ідея – менше ручного втручання і «ходіння по кабінетах», більше прозорості та відстежуваності кожного кроку від подачі до фінансування. Для цього використовується Державний аграрний реєстр (ДАР) як єдине «вікно» для заявників: у ньому видно статус розгляду, є технічні перевірки повноти пакета, а також формується електронний слід для аудиту. Це зменшує помилки, але водночас вимагає базової цифрової грамотності від виробників, тому поступово розширюється набір інструкцій і шаблонів, які допомагають заповнювати все правильно з першого разу.

За змістом підтримка не обмежується однією дотацією чи одноразовою виплатою. Вона складається з кількох груп інструментів, які взаємодоповнюють одне одного: пільгові кредити і державні гарантії для доступу до ресурсів, інвестиційні компенсації для будівництва та модернізації, грантові програми для переробки і зростання доданої вартості, спеціальні механізми для підвищення безпеки виробництва. Важливо, що держава намагається зміщувати акцент з «грошей на тонну» на гроші, які запускають зміни в структурі виробництва:

введення нових потужностей, технічне оновлення, енергоефективність, локалізація ланцюгів «від поля до продукту». У підсумку очікується не просто закриття короткострокового касового розриву, а помітний і вимірний ефект: стабільніші доходи, краща продуктивність, вища маржа і конкурентність.

Щоб підтримка була адресною і справедливою, діють зрозумілі правила відбору. Заявки оцінюють за набором критеріїв, де важить прозорість діяльності, наявність податкової дисципліни, адекватність проєктних розрахунків, а також територіальні пріоритети. Зараз держава цілеспрямовано підсилює ті громади і виробників, які працюють у складніших умовах, зокрема ближче до зон підвищеної небезпеки. Окремо враховується готовність до співфінансування, здатність створити робочі місця, скоротити енерговитрати або підвищити переробку. У багатьох програмах використовується проста система балів, де за кожний критерій нараховується оцінка, і це знижує рівень суб'єктивізму під час прийняття рішень.

Важлива риса сучасного підходу – чітка логіка від грошей до ефекту. Спочатку визначаються витрати бюджету, потім фіксуються конкретні «продукти» цих витрат (видані кредити, компенсовані відсотки, профінансовані інвестиції, введені об'єкти, очищені площі), далі – проміжні результати у вигляді зростання потужностей, оновлення техніки, зниження собівартості, і вже потім – загальний вплив на галузь та території: додана вартість, стабільність зайнятості, продовольча безпека. Такий ланцюжок дозволяє не губитися в деталях і ставити прості запитання: що саме профінансували, що з цього вийшло в найближчий рік, і який довший ефект це дасть.

Окремий блок уваги – управління ризиками. Війна, погодні коливання і ринкова волатильність роблять діяльність аграріїв непередбачуваною, тому логіка програм намагається закрити найболючіші місця. Для безпеки розвиваються інструменти компенсації робіт із гуманітарного розмінування, щоб земля поверталася в законний і безпечний обіг і щоб виробники могли отримувати кредити і страхування. Для кліматичних і енергетичних викликів заохочується модернізація техніки, енергоефективність, точні технології. Для

ринкових ризиків підтримується переробка та кооперація, бо вони зменшують залежність від цін на сировину. У підсумку один проєкт часто спирається на комбінацію інструментів: кредит для ліквідності, гарантія для зменшення заставних вимог, компенсація частини інвестицій, а десь – і грант на розвиток. Це логічно, бо ризики також поділяються між державою, банками і бізнесом.

Щоб довести, що програми працюють, потрібні прості й зрозумілі показники. У фокусі – доступність фінансів (скільки часу минає від подачі до рішення, яка частка заявок повертається на доопрацювання, яка частка малих і середніх виробників отримує підтримку), інвестиції і продуктивність (скільки введено нових потужностей, як змінився рівень оновлення техніки, чи знизилася енергоємність), вплив на людей і зарплати (скільки робочих місць збережено або створено, як змінюється оплата праці в громадах, що отримують підтримку), безпека виробництва (які площі повернуті у використання), а також прозорість процедур (чи виконуються нормативні строки розгляду, які результати вибіркового перевірок). Ці метрики не перевантажують документ, зате допомагають пояснити сенс витрат і порівнювати програми між собою.

Роль громад тут не другорядна. Хоча кошти розподіляються на національному рівні, місцеве самоврядування впливає на швидкість і якість підготовки проєктів. Громади можуть додавати співфінансування, організовувати консультації для виробників, збирати і верифікувати дані, допомагати з майданчиками під переробку або логістику. Там, де є така підтримка, заявки зазвичай повніші, строки коротші, а результати помітніші. Це, по суті, зв'язок між державними пріоритетами і реаліями конкретних територій.

Загальна тенденція збігається з європейською логікою: більше прогнозованих правил, цифрові сервіси, орієнтація на результат і прозору звітність. Для нашого ринку це означає менше розпорошення коштів і більше концентрації на тих рішеннях, які дають помітний ефект у виробництві та переробці. Усе це природно вписується в структуру підрозділу: спочатку визначаються правові рамки і напрями підтримки, далі – канали реалізації та актуальна практика, а потім – пояснення, як вибудована координація, за якими

правилами відбираються заявки, як оцінюються результати та навіщо все це потрібно. Такий спосіб подачі дозволяє розширити обсяг розділу без втрати логіки: читається послідовно, не перевантажує деталями, але показує, що сучасна підтримка – це не одна програма, а ціла система з чіткими ролями, понятними процедурами і вимірними цілями.

Отже, державна підтримка сільського господарства в Україні залишається необхідною умовою стійкості сектору. Протягом 2024–2025 рр. акцент зміщено з поточних субсидій на інвестиційні та фінансові інструменти (кредити, гарантії, гранти), а також на безпекові заходи (розмінування), що відповідає потребам відновлення та модернізації. Разом із тим швидкість трансформацій вимагає від органів управління вищої якості реалізації (простота процедур, цифрові сервіси, прогнозованість бюджетування) та системної оцінки впливу кожного інструменту – аби підтримка давала довготривалий ефект у продуктивності, доданий вартості, експортній спроможності та якості життя на сільських територіях.

2.2 Оцінка дієвості інструментів державного регулювання та ролі місцевого самоврядування у розвитку аграрного сектору

Сучасний механізм державного регулювання аграрного сектору України формально ґрунтується на нормативно-правовій базі, визначеній Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» №1877-IV [16] (08.10.2025 цей закон оновлено і він дістав нову назву – „Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку“ [15]) та супутніх законодавчих і програмних документах, а також на принципах забезпечення продовольчої безпеки, підвищення конкурентоспроможності та розвитку сільських територій. Проте, попри достатньо розвинену законодавчу основу, практична реалізація цих положень на місцевому рівні показує значну диспропорцію між проголошеними цілями та реальними результатами.

Державна підтримка аграрної сфери реалізується через систему субсидій, дотацій, пільгового кредитування, цінових інтервенцій, податкових пільг та спеціальних програм розвитку. Значну роль відіграє програмний підхід, який передбачає розробку та виконання комплексних регіональних, галузевих, інвестиційних та інноваційних проєктів. Однак ефективність цих інструментів визначається здатністю органів місцевого самоврядування та територіальних громад адаптувати державні ініціативи до конкретних потреб аграрного виробництва, а також забезпечувати контроль і прозорість використання бюджетних ресурсів. Станом на 2025 р. переважна частина програм реалізується через Державний аграрний реєстр (ДАР) як “єдине вікно”. Ключові діючі інструменти: пільгові кредити “5–7–9%” [45-47], компенсація 25% вартості української агротехніки [43], а також адресні дотації/субсидії через ДАР [11, 44].

В умовах децентралізації частина повноважень щодо розвитку аграрного сектору була передана на рівень громад, що теоретично мало б сприяти підвищенню ефективності управління через наближеність органів влади до виробників. Проте на практиці громади зіткнулися з низкою труднощів. Передусім, значна частина ОМС не має достатньої кадрової спроможності для розробки стратегій розвитку, управління фінансовими потоками, супроводу інвестицій та належного контролю за використанням державних коштів. У багатьох випадках відсутні профільні фахівці з агроєкономіки, земельних відносин, грантового менеджменту, що обмежує доступ місцевих виробників до державних програм.

Фінансові інструменти підтримки, такі як бюджетні субсидії, пільгове кредитування та компенсація відсоткових ставок, часто не дають очікуваного результату через складність процедур отримання, низьку поінформованість фермерів та непрозорість розподілу коштів. Значна частина сільськогосподарських підприємств, особливо малих господарств і сімейних ферм, стикається з труднощами подання заявок, збору документації, проходження перевірок, що нерідко призводить до відмов від участі у програмах. У результаті державна фінансова підтримка надмірно концентрується у великих

виробників, тоді як малі суб'єкти, критично важливі для сільських територій, залишаються поза системою підтримки.

Цінова підтримка нині здійснюється переважно податковими інструментами (зокрема зниженими ставками ПДВ для визначеного переліку с/г товарів) та проектними програмами; інтервенційні механізми і державні закупівлі застосовуються обмежено. Проте ефективність цих інструментів є низькою через їх фрагментарність та відсутність чітко функціонуючого механізму. Часто державні замовлення виконуються із запізненням, а ціни, що пропонуються, не враховують реального зростання собівартості, особливо у галузях, орієнтованих на імпорتنі ресурси. Це створює додаткове навантаження на виробників та поглиблює їх збитковість.

Органи місцевого самоврядування визнають, що значна частина програмних заходів має тимчасовий або локальний ефект, не забезпечуючи системної трансформації аграрного виробництва. Переважання короткострокових інтервенцій (зокрема, компенсація відсоткових ставок, одноразова фінансова допомога) не дозволяє подолати стратегічні виклики: технологічне відставання, низьку конкурентоспроможність, проблеми збуту, обмеженість доступу до кредитів та інвестицій. Також відсутня ефективна кооперація між громадами, що знижує здатність реалізовувати масштабні проекти.

Суттєвою проблемою є брак інструментів підтримки розвитку доданої вартості. Значна частина сільськогосподарської продукції реалізується у вигляді сировини без глибокої переробки, що обмежує можливості розвитку місцевих кластерів, зменшує податковий потенціал територій та стримує розвиток ринку праці в селі. Водночас держава та громади недостатньо стимулюють створення переробних підприємств, логістичних центрів, кооперативних об'єднань.

Попри формальну наявність механізмів участі територіальних громад у реалізації аграрної політики, на практиці їхня роль залишається переважно технічною та пасивною. Громади виконують базові функції адміністрування програм та збору інформації, але переважно не виступають ініціаторами власних

інституційних або інфраструктурних рішень. Причина – обмежені фінансові ресурси, дефіцит кваліфікованих кадрів та слабка мотивація до формування місцевих аграрних стратегій. У більшості випадків громади не мають досвіду оцінки інвестиційних проєктів, подання заявок на державне чи міжнародне фінансування, застосування нових форм управління земельними ресурсами, що зумовлює залежність від державних дотацій та централізованих рішень.

Важливою проблемою залишається доступ місцевих виробників до державних програм підтримки. Система отримання дотацій, бюджетних кредитів, компенсацій процентних ставок передбачає складні процедури, значну кількість документів, необхідність відповідності жорстким критеріям, а в окремих випадках – вимогу попереднього фінансування за рахунок власних коштів. У результаті виробники, які найбільше потребують підтримки, зокрема малі та середні фермерські господарства, фактично втрачають можливість скористатися передбаченими інструментами. Так формується асиметрія: державні кошти сприймаються як ресурс для великих підприємств, тоді як розвиток дрібних аграрних виробників залишається недостатньо пріоритетним.

Децентралізація передбачала передачу громадам певних повноважень у сфері управління земельними ресурсами та підтримки місцевого бізнесу. Проте цей процес виявився неоднорідним. У багатьох громадах земельні ресурси використовуються неефективно: відсутній аудит землекористування, нерегульований доступ до земель запасу, не ведеться систематична робота з формування земельних ділянок для інвесторів. Це погіршує можливості залучення капіталу та створення нових підприємств. Крім того, низька прозорість земельних відносин та корупційні прояви в окремих регіонах створюють ризик недовіри між виробниками та органами місцевої влади.

Значний вплив на ефективність реалізації аграрної політики має інституційна слабкість місцевого рівня. Відсутність аналітичної роботи щодо ефективності бюджетних витрат призводить до того, що субсидії часто мають утилітарний характер – спрямовуються на покриття поточних збитків, а не на стимулювання структурних змін чи інвестицій у розвиток. Це спотворює

мотивацію господарств: замість підвищення ефективності виробництва та модернізації вони орієнтуються на отримання державних трансфертів. Держава фактично фінансує відтворення неефективних бізнес-моделей.

Серед найбільш відчутних локальних проблем – недостатня розвиненість інфраструктури. Брак якісних доріг, логістичних хабів, складів, потужностей для переробки та зберігання продукції призводить до збільшення витрат виробників, погіршення якості продукції, зменшення можливостей виходу на зовнішні ринки. Органи місцевого самоврядування пояснюють недостатність уваги до цих питань браком фінансових ресурсів, що спрямовуються переважно на захищені статті бюджету. У результаті громаді складно формувати умови для розвитку високої доданої вартості та залучення інвестицій.

У контексті програмної політики, громади часто зіштовхуються з тим, що державні програми є недостатньо гнучкими. Їхні параметри та вимоги не враховують регіональної специфіки. Наприклад, субсидії на тваринництво розраховані на стандартизовану модель виробництва, яка може бути недоступною малим господарствам. Подібна ситуація спостерігається і в частині підтримки садівництва, розсадництва, насінництва – бракує адаптивних механізмів, доступних для невеликих виробників.

Окремо слід акцентувати на діяльності територіальних громад у сфері моніторингу та контролю. Низький рівень аналітичного забезпечення ускладнює оцінку ефективності програм розвитку, що у свою чергу впливає на якість управлінських рішень. Відсутність системи незалежного аудиту призводить до недовіри між фермерами та органами влади, а неефективність витрат стає хронічною проблемою. Натомість у розвинених моделях аграрної політики моніторинг здійснюється на постійній основі, що дає можливість оперативного коригування механізмів підтримки.

За умов війни та макроекономічної нестабільності ці проблеми лише загострилися. Зростання цін на енергоносії, добрива, паливо, техніку зробило виробництво дорожчим, а доступ до кредитів – складнішим. Водночас інфраструктурні обмеження ускладнили експортні операції. За таких обставин

громади мали б стати ключовим елементом адаптації та забезпечення гнучкості аграрної політики на місцях. Проте обмежені ресурси та слабка інституційна спроможність суттєво стримують їх потенціал.

Попри складнощі, окремі територіальні громади демонструють позитивні приклади розвитку кооперації, підтримки локальних виробників та інвестицій у переробку. Це свідчить про те, що інституційна спроможність на місцях може формуватися та накопичуватися, якщо громади мають доступ до ресурсів, партнерств та професійної підтримки. Така динаміка підкреслює важливість цілеспрямованого розвитку компетенцій ОМС та формування стабільного фінансового підґрунтя для реалізації місцевої аграрної політики.

Водночас національна система підтримки сільського господарства досі фрагментована [16]. Регульовані складові – фінансова, податкова, цінова, програмна – не завжди узгоджуються між собою. Фінансова підтримка часто не поєднується з навчальними програмами, популяризацією інновацій, підтримкою мікропідприємництва. Податкова політика формально спрямована на стимулювання виробництва, але частина податкових надходжень від аграрного сектору не повертається на місцевий рівень для розвитку сільських територій. Цінова політика, зокрема державні закупівлі, не завжди забезпечує справедливий рівень доходів для виробників. Програмні заходи часто не враховують регіональну специфіку, що робить їх менш ефективними.

Комплексність державної аграрної політики очевидна, але її дієвість значною мірою залежить від здатності територіальних громад та ОМС впроваджувати рішення на місцях [16]. Інституційні бар'єри, інформаційна асиметрія та обмежені фінансові ресурси залишаються основними стримувальними факторами. Саме тому удосконалення системи підтримки має передбачати розширення повноважень громад, підвищення їх управлінського потенціалу, впровадження механізмів співфінансування інвестиційних проєктів, розвиток кооперації та кластеризації виробництва.

Оцінюючи результативність діючих фінансових механізмів, варто зазначити, що їх вплив носить переважно короткостроковий характер.

Компенсація відсоткових ставок, програмні субсидії на окремі види діяльності або підтримка поголів'я забезпечують тимчасове полегшення фінансового навантаження на сільськогосподарських виробників, але не усувають системних обмежень – низької конкурентоспроможності, високої собівартості продукції, нестачі інвестицій та технологічної відсталості. Кошти здебільшого використовуються на покриття поточних витрат, а не на капітальні вкладення у модернізацію. У результаті галузь продовжує працювати у режимі виживання замість розвитку.

Також варто акцентувати на диспропорційному доступі різних категорій аграріїв до фінансових інструментів. Перевагу мають середні й великі підприємства, що здатні виконати складні вимоги програм, забезпечити співфінансування, належно оформити документи і звітність. Малі виробники, особливо ті, що працюють у віддалених громадах, часто опиняються поза системою підтримки через дефіцит інформації, відсутність бухгалтера, складність отримання кредитів або заставного майна. Це формує нерівні умови на ринку та зберігає технологічне відставання дрібного сектору.

Податкова система в аграрному секторі також має суперечливий вплив. З одного боку, вона включає низку пільг, спрямованих на стимулювання виробництва та інвестицій. З іншого – її структура залишається складною і неоднорідною. Пільги носять фрагментарний характер, а їх доступність варіює за регіонами та типом підприємств. Частина з них фактично не використовується через складність процедур, інші – створюють можливості для мінімізації податкових зобов'язань без реального впливу на розвиток виробництва. У громадах часто зазначають, що податкова політика не посилює, а іноді послаблює фінансову базу місцевого розвитку, оскільки значна частина податків, сплачених агровиробниками, перерозподіляється на національному рівні і лише частково повертається у вигляді програмних трансфертів.

Програмні інструменти державної підтримки декларують комплексний підхід до розвитку аграрного сектору, однак їх реалізація на місцях характеризується нерівномірністю. Частина програм має декларативний

характер і не підкріплена реальним фінансуванням або механізмами імплементації. Інші – містять фінансові ресурси, але не забезпечені інституційною підтримкою, відповідним інформаційним супроводом чи консалтингом. У громадах зазначають, що більшість програм функціонують у режимі «зверху вниз» – без реального залучення місцевих стейкхолдерів до планування. Це звужує можливості адаптації заходів до конкретних регіональних умов, що суттєво зменшує їхню ефективність.

Проблеми реалізації державних ініціатив на місцях пов'язані також із браком інституційної пам'яті. Керівники та спеціалісти ОМС часто змінюються, що ускладнює системну роботу, призводить до втрати напрацьованих компетенцій і досвіду. У результаті кожен новий етап програмної політики супроводжується додатковими труднощами – громади змушені заново вчитися працювати з вимогами, правилами подачі документів, механізмами контролю.

Суттєвим бар'єром є слабка комунікація між державними структурами, громадами та виробниками. Інформація про програми підтримки надходить із запізненням або не надходить зовсім, умови участі часто змінюються, а консультаційний супровід мінімальний. Це формує недовіру до державних інструментів та зменшує зацікавленість виробників у співпраці. При цьому ті громади, в яких налагоджена комунікація з аграріями, демонструють кращі результати – вдається залучати інвестиції, створювати кооперативи, реалізовувати проекти з переробки.

Підтримка кооперативного руху в аграрній сфері в Україні залишається на рівні окремих ініціатив. Попри наявність нормативної бази, кооперативи не отримали системної підтримки, яка передбачала б податкові стимули, доступне кредитування, спрощені процедури реєстрації, цільові програми розвитку. Через це малі виробники не мають економічної мотивації об'єднуватися, хоча саме кооперація може стати базою для модернізації сільського господарства, масштабування виробництва та спрощення доступу до ринків збуту.

Територіальні громади здебільшого сприймають аграрний сектор як основне джерело доходів, однак рідко використовують агробізнес як точку

економічного зростання. Інвестиційна привабливість місцевих аграрних систем залишається низькою через нестачу сучасних виробничих потужностей, логістики, кваліфікованої робочої сили, регіональних програм супроводу інвесторів. У такій ситуації навіть ті громади, що мають значний потенціал у рослинництві чи тваринництві, не можуть його реалізувати у повній мірі.

Проблеми поглиблюються через невирішені питання земельних відносин. Незважаючи на ринок землі, громади часто не мають актуальних кадастрів, не проводять інвентаризацію земель, не формують земельні ділянки для інвестиційних проєктів. Відсутність комплексної інформації щодо земельних ресурсів ускладнює планування розвитку, створює передумови для конфліктів та зменшує привабливість території для інвесторів.

Екологічний аспект аграрної політики на місцевому рівні загалом залишається поза увагою. Недостатня інтеграція принципів збереження ґрунтів, біорізноманіття, адаптації до змін клімату у програмні документи громади загрожує зниженням продуктивності земель та збільшенням витрат на їх відновлення у майбутньому. При цьому саме громади мають найкращі можливості для контролю за дотриманням екологічних стандартів, але їм бракує ресурсів та фахівців.

Важливою складовою ефективності державної політики підтримки аграрного сектору є організація інституційної взаємодії між центральними органами влади, територіальними громадами, сільськогосподарськими виробниками та структурами обслуговування. На практиці цей компонент часто виявляється найслабшим: відсутність чітких комунікаційних каналів, нерозуміння цілей програм та критеріїв відбору учасників, недостатнє методичне забезпечення і консалтинг призводять до втрати можливостей, передбачених програмами підтримки. Громади нерідко виконують роль лише технічного посередника – збирають документи і передають їх у вищі органи, без залучення до планування й аналізу, що позбавляє місцевий рівень інструментів впливу.

У багатьох громадах відсутні фахівці, спроможні супроводжувати інвестиційні та інноваційні проєкти, готувати техніко-економічні обґрунтування,

проводити аналітичний моніторинг. Цей кадровий дефіцит суттєво знижує якість адміністрування програм підтримки, а також спроможність громади залучати фінансування через державні та міжнародні інструменти. У результаті аграрні виробники залишаються без належної методичної, консультативної та юридичної підтримки, що робить їх участь у програмах обмеженою.

Участь громадян та локальних стейкхолдерів у процесах планування аграрного розвитку залишається епізодичною. Потреби населення та локальні проблеми аграрного сектору рідко враховуються у формуванні стратегій, а громадське обговорення програм обмежується формальними процедурами. Це спричиняє відчуття відстороненості сільських виробників від процесу ухвалення рішень, знижує довіру до державних інструментів і провокує пасивність. Водночас у тих регіонах, де громади практикують партисипативний підхід, спостерігається вищий рівень ефективності реалізації програм, більша залученість виробників і кращі результати.

Місцеві органи влади могли б відігравати ключову роль у налагодженні ланцюгів доданої вартості, формуванні кооперативних об'єднань, підтримці переробних підприємств, однак більшість ОМС не має стратегічного бачення розвитку аграрної економіки. Місцеві програми, якщо вони існують, часто дублюють державні, не враховуючи регіональних особливостей. Відсутність інституцій, відповідальних за аграрний розвиток на місцях, призводить до того, що навіть наявні можливості залишаються невикористаними.

У практиці багатьох областей спостерігається залежність успіху програм від активності окремих лідерів – голів громад, керівників агропідприємств, представників наукових установ. У разі зміни керівництва або політичної конфігурації реалізація проєктів часто призупиняється або втрачає темпи. Це свідчить про недостатній рівень інституціоналізації управлінських процесів і відсутність механізмів, що гарантують стабільність програм незалежно від кадрових змін.

Проблеми виникають і через обмеженість бюджету місцевих громад. Аграрні підприємства, попри значні обороти, нерідко сплачують податки не за

місцем діяльності, а за місцем реєстрації, що позбавляє місцеві бюджети фінансової бази. Відтак громади не мають можливості фінансувати локальні проєкти розвитку: створення та модернізацію інфраструктури зберігання, закупівельних центрів, логістичних хабів, лабораторій контролю якості продукції, місцевих агробізнес-інкубаторів. У результаті агровиробники стикаються з проблемами доступу до ринку, що знижує їх прибутковість і обмежує можливості розвитку.

Низька ефективність підтримки зумовлена також тим, що програми розвитку територій рідко включають комплексні інвестиційні проєкти, які б поєднували виробництво, переробку, логістику та збут. Місцеві органи влади переважно фокусуються на часткових заходах – закупівлі техніки, окремих субсидіях або будівництві об'єктів, які не формують сталих ланцюгів доданої вартості. Це призводить до низької стійкості результатів: після завершення субсидування підприємства повертаються до попереднього стану.

Окремою проблемою є слабка інтеграція наукових установ у процеси реалізації програм. Незважаючи на значний науковий потенціал державних університетів та інститутів, їх залученість залишається мінімальною. Відсутні ефективні механізми трансферу технологій, спільного розроблення програм модернізації, дорадчих послуг для виробників. Натомість у світовій практиці саме партнерства між науковими інституціями, громадами та виробниками є підґрунтям аграрних інновацій.

Фінансові інструменти підтримки аграрного сектору, попри збільшення обсягів фінансування, мають тенденцію до використання переважно для латання бюджетних «дірок» у підприємств, а не для стимулювання інновацій. Це пов'язано як зі структурою самих програм, так і з недостатньою мотивацією підприємств інвестувати у довгострокові проєкти. Бюджетні кошти часто спрямовуються на погашення заборгованості, підтримку поточного виробництва, компенсацію витрат на кредитне обслуговування. Прозорі та мотивуючі інструменти (наприклад, гранти на інновації чи модернізацію, венчурні механізми, податкові знижки на інвестиції) застосовуються рідко.

Проблеми реалізації цінових інструментів державної політики мають системний характер. Відсутність дієвих механізмів закупівельних та товарних інтервенцій позбавляє ринок стабілізуючого впливу в періоди цінових коливань. Тіньові схеми у сфері закупівель, монополізація переробних підприємств і заготівельних організацій знижують ринкову прозорість. У результаті існує суттєва диспропорція між цінами на сировину та продукцію переробки: виробники отримують низьку частку доданої вартості, що стримує їх розвиток.

Багато громад вказують на відсутність інфраструктури ринку – холодильних комплексів, логістичних центрів, складів, сертифікаційних майданчиків. Без цього малі та середні виробники вимушені продавати продукцію «з поля» за заниженими цінами, не маючи можливості відтермінувати продаж, сформувати великі партії або вийти на нові ринки. Створення інфраструктури ринку потребує значних інвестицій, що перевищують фінансові можливості окремих громад і вимагають синхронізації державної підтримки, приватних інвестицій та муніципальних ресурсів.

Проблеми реалізації програм значною мірою пов'язані з недостатністю механізмів контролю та оцінки результатів. Оцінювання проводиться формально, переважно через показники освоєння коштів, тоді як реальні результати – збільшення продуктивності, скорочення витрат, підвищення якості продукції, розвиток переробки, створення робочих місць – залишаються поза увагою. Відсутність системної аналітики призводить до повторення помилок, неефективного розподілу ресурсів і втрати довіри до програм.

Таким чином, участь громад та органів місцевого самоврядування у реалізації державної аграрної політики має потенціал, однак потребує суттєвого посилення. Для цього необхідно забезпечити громади фаховими кадрами, інституційною підтримкою, фінансовими ресурсами, аналітичними інструментами, а також налагодити сталі механізми співпраці з виробниками, науковими закладами та приватними інвесторами. Без таких змін фінансові, податкові, цінові та програмні інструменти залишатимуться фрагментарними й не зможуть забезпечити структурну модернізацію аграрного сектору.

Таким чином, фінансові, податкові, цінові та програмні інструменти державної аграрної політики в Україні формально охоплюють ключові напрями розвитку сектору, проте їхня практична реалізація на місцях характеризується фрагментарністю, нерівномірністю та недостатньою орієнтацією на кінцевий результат [16]. Відчутною проблемою є домінування короткострокових заходів підтримки, спрямованих на забезпечення функціонування виробництва «тут і зараз», тоді як питання технологічного оновлення, інноваційного розвитку, формування інтегрованих виробничо-логістичних ланцюгів, підвищення конкурентоспроможності та виходу на високовартісні ринки залишаються переважно поза межами реальних пріоритетів.

Система підтримки продовжує орієнтуватися на компенсаційні механізми – субсидії, пільги, реструктуризацію заборгованостей – замість стимулювання інвестицій у модернізацію виробництва, інфраструктурний розвиток, цифровізацію та інновації. Зберігається перекид у бік великих аграрних виробників, тоді як малі та середні господарства стикаються з труднощами доступу до програм підтримки через складність вимог, бюрократичні процедури, брак інформації та недорозвиненість дорадчих служб.

Ефективність державної політики значною мірою стримується низьким рівнем інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, які виконують лише обмежений спектр функцій, не маючи повноважень і ресурсів для формування проєктів розвитку. Відсутність комплексного підходу на місцевому рівні унеможливорює створення ефективної екосистеми аграрного виробництва, де сільські громади, бізнес, наука, переробна промисловість та логістика взаємодіють у синергії.

Оцінювання програм державної підтримки зводиться переважно до фіксації обсягів використаних коштів, а не до аналізу структурних змін, економічних результатів чи соціального ефекту. Це позбавляє систему механізмів саморегуляції, не дозволяє своєчасно виявляти проблеми та удосконалювати інструменти. У підсумку реалізація політики нерідко нагадує

сукупність розрізнених заходів, що лише частково впливають на розвиток галузі, не створюючи передумов для довготривалої конкурентоспроможності.

Водночас проявляються й позитивні зрушення: місцеві громади поступово усвідомлюють роль аграрного сектору у формуванні економічної бази, намагаються активізувати участь у програмах, ініціювати створення локальних проєктів, організовувати партнерства з бізнесом і науковими інституціями. Поширюється практика впровадження елементів програмно-цільового підходу, зростає використання механізмів співфінансування, а аграрні підприємства починають розглядати державну підтримку як каталізатор інвестиційної активності, а не лише джерело покриття поточних витрат.

Подальше вдосконалення інструментів державної аграрної політики має ґрунтуватися на: розширенні фінансових можливостей громад; зміцненні їх інституційної спроможності; спрощенні процедур участі у програмах; розвитку дорадництва; запровадженні системного моніторингу й оцінки результатів; стимулюванні інновацій та переробки; формуванні сталих ланцюгів доданої вартості. Стратегічно важливо забезпечити баланс між фінансовою стабілізацією галузі та її інноваційним розвитком, оскільки саме поєднання цих підходів створює фундамент для сталого зростання.

На цьому етапі критично важливо сформувати підхід, у якому державні інструменти не просто «підтримують», а запускають процеси трансформації аграрного середовища: підвищення продуктивності, технологічної модернізації, екологічної відповідальності, покращення якості життя у сільських громадах. Тільки така модель дозволить перетворити державну підтримку з компенсаторного інструмента на рушійну силу розвитку, що забезпечить аграрному сектору України стійку адаптацію до викликів та здатність формувати конкурентні позиції на внутрішньому й зовнішніх ринках у майбутньому.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

3.1 Концептуальні та інституційні напрями вдосконалення державного регулювання аграрного сектору України

Майбутнє сільських територій визначається тим, чи залишатиметься там молоде покоління, чи бачитиме воно сенс жити й працювати в громаді. Загальнонаціональні опитування свідчать: понад 80% випускників сільських шкіл не пов'язують власний життєвий план із селом. Навіть після завершення навчання в аграрних закладах вищої освіти лише близько половини молодих фахівців розглядають працевлаштування у сільській місцевості як реальний варіант. Подібна дилема відома і розвиненим країнам: у Франції базовий закон про сільське господарство відкривається переліком інструментів утримання молоді на селі [14, с. 127].

З урахуванням встановленої у §2.2 фрагментарності інструментів і нерівної спроможності громад, далі окреслюємо концептуальні та інституційні напрями оновлення державної аграрної політики, які переводять підтримку з «разових дотацій» у площину інвестиційного розвитку.

Порушення екологічних засад ведення агровиробництва у середньо- та довгостроковому вимірах тягне за собою цілу низку негативних наслідків: погіршується якість харчової сировини й готової продукції, зростають ризики для здоров'я населення, виснажується родючість ґрунтів. У підсумку це підсилює й демографічні втрати, про які йшлося вище, – коло проблем замикається й взаємно посилюється.

У площині виокремлення та впорядкування чинників стійкого розвитку показовою є позиція Дубініної М. В., яка пропонує такий перелік детермінант [13, с. 120]:

- інвестиції в основний капітал;

- державна підтримка особистих господарств (зокрема племінна та селекційна робота, організація збору молока й м'яса, створення заготівельної та переробної інфраструктури);
- залучення громадян до кредитних споживчих кооперативів;
- пільгове кредитування індивідуального житлового будівництва;
- благоустрій сільських населених пунктів (будівництво й модернізація об'єктів освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, транспорту, зв'язку, торгівлі);
- активізація земельних відносин і вплив державного сектора у сфері власності на землі сільськогосподарського призначення;
- економічна мотивація працівників агросфери;
- духовно-моральний розвиток підростаючого покоління;
- динаміка народжуваності;
- розвиток і підтримка місцевого самоврядування.

Визначаючи концептуальні підходи до формування дієвої аграрної політики, насамперед слід прояснити сам зміст цього поняття. У фаховій літературі загальна позиція зводиться до того, що аграрна політика є складовою, специфічною частиною загальної економічної політики держави. Водночас конкретні дефініції сутності цієї політики залишаються різноспрямованими: навіть енциклопедичні видання зазвичай уникають однозначних визначень. Натомість уживаються споріднені терміни – «аграрна реформа», «аграрна революція», «аграрні перетворення», «аграрні програми», «аграрні відносини» тощо, у яких так чи інакше віддзеркалюються окремі аспекти державної функції стосовно сільського господарства і селянства [64, с. 76].

Нормативною основою тут є чинна редакція Закону України №1877-IV «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» (редакція 2025 р.), яка визначає цілі, індикатори, інструменти підтримки та інституційний механізм реалізації. Закон закріплює, зокрема, створення Виплатної агенції, впровадження Інтегрованої системи

адміністрування та контролю (ІСАК) і розвиток системи даних для моніторингу результатів.

На погляд А.В. Кучера, державна аграрна політика – це комплекс заходів законодавчо-правового, економічного, соціального, мотиваційного та структурно-інституційного характеру, зорієнтований на сталий розвиток аграрних господарств і сільських територій. Під сталим розвитком розуміється стабільно оптимальне співвідношення між обсягами виробництва й реалізації аграрної продукції, між темпами зростання соціальної та виробничої інфраструктури, рівнями продовольчої самозабезпеченості та імпорту; досягнення цього ґрунтується переважно на власних конкурентних перевагах, що дозволяють долати ризики й наслідки негативних впливів біфуркаційного характеру. Одночасно політика має забезпечувати аграрному підприємництву стабільні умови нормального функціонування, за яких можливе максимізування доходів муніципальних бюджетів.

У країнах Заходу державна політика щодо села зазвичай окреслюється термінами «сільськогосподарська політика» (зокрема у практиці ЄС) або «агропродовольча політика». В обох випадках ідеться про цілі, правові рамки та економічні інструменти, за допомогою яких держава впливає на аграрне виробництво та агропродовольчу систему, і ядром цього впливу лишаються механізми державного регулювання та аграрного протекціонізму. При цьому політекономічні питання – структура власності, соціальні форми й типи господарств та інші аспекти економічних відносин – або взагалі не деталізуються, або відсуваються на другий план. Такий «вужчий» фокус для зрілих ринкових економік виглядає виправданим, оскільки передбачає розмежування державних функцій і відповідальностей у різних сферах.

У цьому контексті аграрну політику доцільно розуміти як державну функцію з формування системи можливих сценаріїв розвитку аграрної економіки країни, для реалізації яких ключовими інструментами виступають державне регулювання агропромислового виробництва та аграрний протекціонізм. З огляду на сучасні тенденції в ЄС, поступовий перехід до

«єдиних» (одноразових) прямих виплат покликаний замінити розгалужений масив постатейних субсидій і дотацій, що раніше нараховувалися за окремими видами продукції. До таких постатейних інструментів належали: підтримка ринкової ціни; виплати, пов'язані з обсягами виробництва; виплати за цільовим використанням; компенсації залежно від площ посівів чи поголів'я; спеціальні компенсаційні виплати; відшкодування за обмеження виробництва; а також виплати, розраховані від доходу конкретної сільгосподиниці. Нові держави-члени, що увійшли до ЄС у 2004 р., інтегрувалися до спільного аграрного ринку поступово: вони отримували прямі погоектарні виплати, не прив'язані до обсягів виробництва, за зростаючою шкалою – від 25% у 2004 р. до 100% рівня «старих» членів ЄС до 2013 р. [6]. У підсумку в Європейському Союзі регулювання аграрного ринку є безперервним процесом, а змінюються насамперед методи. Коли продукції бракує, держава стимулює розширення та інтенсифікацію виробництва через цінове субсидування, селективний протекціонізм і розвиток інфраструктури. Коли внутрішній ринок насичується, акценти Єдиної аграрної політики зміщуються до стабілізації випуску, його територіальної оптимізації (перерозподіл у регіони з меншими витратами), поступової лібералізації та посилення екологічного виміру. Це забезпечується переходом від підтримки «продукту» до підтримки «ресурсу» і прямими виплатами фермерам, які з часом трансформуються у фіксовані платежі.

Показовим прикладом є Сполучені Штати Америки. Саме у 1930-х роках тут було закладено основу сучасної системи державного регулювання сільського господарства [5]. Нині агропромисловий комплекс США спирається на комплексну державну підтримку, активне використання факторів інтенсифікації, а також новітні організаційні, технічні й технологічні рішення [5]. Серед провідних напрямів агропродовольчої політики США – розширення зовнішньої торгівлі; підтримка сільськогосподарського виробництва; розвиток інфраструктури; охорона довкілля; політика розвитку сільських територій; формування здорових харчових практик; а також інтеграційні підходи, що

поєднують виробництво, переробку, логістику та споживання в єдиний ланцюг доданої вартості.

У Сполучених Штатах, як і в більшості розвинених країн, програми підтримки фермерів реалізуються через Міністерство сільського господарства. Їхній інструментарій охоплює контроль за рівнем цін і обсягами виробництва, прямі бюджетні трансферти, експортні субсидії та інші форми непрямого стимулювання. Сукупна мета цих заходів – утримати стабільність або забезпечити зростання ринкових цін на аграрну продукцію і, відповідно, доходів фермерських господарств. Водночас практика показує, що політика стабілізації доходів через цінову підтримку найчастіше підсилює добробут передусім економічно успішніших виробників, тоді як ті, хто найбільше потребує допомоги, отримують відносно незначні вигоди [5]. Окремі програми розробляються під специфіку товарних груп; найдетальніше пропрацьовано інструменти для зернових культур.

Схема підтримки зернового виробництва передбачає встановлення урядом мінімально допустимих цін реалізації за умови обмеження посівних площ під відповідні культури. Після збору врожаю держава надає фермерам кредити під заставу зібраного зерна: фіксована сума позики на одиницю фізичного обсягу (так звана заставна ставка) фактично закріплює нижню межу ринкової ціни. Якщо ринкова ціна перевищує заставну ставку, виробник продає зерно на ринку та погашає кредит із відсотками; якщо ж ціна падає нижче заставної, фермер має право передати закладену продукцію у власність держави як погашення позики. Порядок заставних операцій визначається спеціальними «ферм-актами», які Конгрес переглядає приблизно раз на п'ятирічний цикл; зазвичай заставні ціни фіксують на рівні близько 85% середньої ринкової ціни попередніх п'яти років [3].

Ще один важливий інструмент – «різницеві платежі», тобто доплати, що дорівнюють різниці між цільовою державною ціною і заставною або фактичною ринковою (береться вища з них). Як і у випадку з заставними кредитами, доступ до цих виплат мають лише учасники спеціальних програм, серед яких –

ініціативи з виведення частини земель із господарського обороту на випадок надвиробництва.

Застосовуються й механізми «взаємного фінансування»: для окремих продуктів запроваджуються спеціальні відрахування, з яких формують фонди підтримки цін саме на ці товари. За несприятливої кон'юнктури таким чином самі виробники частково дофінансовують стабілізацію ринку. Попри встановлені індивідуальні «стелі» допомоги, у підсумку найбільші обсяги коштів акумулюють великі, високоефективні господарства.

Кредитний канал – ключовий важіль протекціоністської підтримки. Ще 1916 року ухвалено Федеральний акт про фермерський кредит, на базі якого діяли спеціалізовані земельні банки. Згодом сформовано кооперативні кредитні інституції та банки середньострокового іпотечного кредитування для сільських виробників; у 1930-х ці ланки інтегрували в єдину Систему федерального кредиту (СФК), що функціонувала на кооперативних засадах. Завдяки такій організації окремі структурні підрозділи системи звільнялися від податків (за винятком податку на нерухомість), а власники боргових інструментів також користувалися федеральними податковими пільгами. Форми державного втручання у сфері агрокредитування включали:

- створення спеціальних державних кредитних інститутів;
- надання кредитним організаціям права емісії цінних паперів;
- спрощення доступу фермерів до позик (знижені ставки, м'якші вимоги до застави, державні гарантії повернення основної суми та відсотків);
- бюджетне дофінансування системи для покриття збитків, зумовлених пільговими ставками та неповерненнями [19, с. 133].

Процентні ставки встановлювали на рівні, який давав змогу і покривати витрати, і формувати приріст капіталу. Уже на початку 1970-х СФК повернула стартові державні кредити. Водночас, оскільки відсотки у СФК залишалися відчутними, паралельно залучався державний ресурс через мережу сільських банків та кооперативів.

Поза фінансовими й ціновими інструментами діють програми розширення збуту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Показовий приклад – «Продовольство заради миру», націлена передусім на стимулювання експорту. Загалом уряд США провадить доволі агресивну експортну політику, включно з вимогами щодо перевезення агропродовольчих товарів американським водним транспортом, аби підтримувати національних перевізників та забезпечувати контрольовані канали реалізації продукції.

Канада, подібно до ЄС і США, належить до країн із зрілою ринковою економікою, сформованою агропродовольчою політикою та високорозвиненим сільським господарством. Вона посідає друге місце у світі за експортом продовольства. Для канадського АПК характерні високий рівень товарності, глибока механізація та спеціалізація виробництва. Випуск сільськогосподарської продукції забезпечують фермерські господарства, з яких 98% функціонують як сімейні підприємства.

У країні діє розгалужена система державних інституцій, що пропонують виробникам спеціальні умови кредитування й різні форми підтримки. Щороку в федеральному бюджеті передбачаються видатки на програми допомоги аграрному сектору, а уряд отримує право у надзвичайних ситуаціях (скажімо, під час проведення протиепізоотичних заходів) оперативно залучати бюджетні ресурси для їх подолання. Якщо проаналізувати структуру розподілу державної підтримки між виробниками, картина така: на третину ферм із виручкою понад 100 тис. канадських доларів (так звані великі господарства) припадає 87% усього фермерського виробництва і 75% коштів аграрних програм [21]. Інша третина – це малі й середні ферми; вони забезпечують лише 12% загального випуску і отримують 25% допомоги. Останню третину становить «любительське» фермерство, яке не формує відчутної частки сімейних доходів і, відповідно, не користується фінансовою державною підтримкою.

Ключовим кредитором аграріїв виступає федеральна Канадська сільськогосподарська кредитна корпорація: її ресурсна база (6,3 млрд канадських доларів) робить установу провідним постачальником позик у сільське

господарство [21]. Через цю корпорацію реалізуються, зокрема, дві зернові програми фінансових гарантій: 1) щорічна Програма весняних попередніх платежів (ПВПП) і 2) щорічна осіння Програма авансових платежів за зерно, що зберігається на фермах.

Федеральна ПВПП покриває частину витрат виробників під час весняно-польових робіт: агровиробник може залучити до 50 тис. канадських доларів без нарахування відсотків [21]. Участь у ПВПП можлива лише за умови повного розрахунку за попередніми зобов'язаннями в межах державної Програми попередніх платежів за зерно, яке зберігалось безпосередньо на фермах; наявність заборгованості автоматично закриває доступ до весняного кредиту.

В осінній програмі авансових платежів за зерно, що зберігається на фермах, сукупний ліміт становить до 250 тис. канадських доларів на всі культури, вирощені в поточному технологічному році. Розмір загального авансу та його безвідсоткової частини може бути зменшений на суму боргу, що залишився з попередніх осінніх виплат і весняного кредиту. Перші 50 тис. канадських доларів є безпроцентними до 31 серпня або до моменту повного розрахунку за весняною позикою (залежно від того, що настане раніше), фактично забезпечуючи погашення весняного кредиту. На суму, що перевищує 50 тис., нараховується відсоток за базовою ставкою первинного позикового відсотка; відсотки обчислюються щодня і підсумовуються щомісяця. Безвідсоткова частина авансу погашається першою. Якщо до 23 серпня наступного року фермер не закрий заборгованість за авансовими платежами, він переходить у категорію неплатників; у такому разі всі інші безпроцентні преференції скасовуються, а на непогашений борг нараховуються підвищені пені.

Від імені федерального уряду програму для виробників пшениці (м'яких і твердих сортів) та ячменю (кормового і пивоварного) реалізує Канадський пшеничний комітет (КПК), який функціонує через мережу первинних елеваторів. КПК – урядова організація, створена 1935 року; вона має статутні повноваження щодо експорту й внутрішньої реалізації пшениці та ячменю, вирощених у

визначених регіонах Західної Канади [26]. Мета торгових операцій КПК – максимізувати виплату кожному виробнику за його конкретне зерно (з урахуванням кількості та класу), водночас здійснюючи пулінг стандартизованих поставок високоякісного зерна на внутрішній і зовнішні ринки. Операційна модель КПК спирається на три принципи: «одне вікно» продажів, ціновий пул і державні гарантії. Формат «одного вікна» означає, що КПК виступає єдиним продавцем пшениці та ячменю від імені близько 85 тис. фермерів західних провінцій.

Механіка цінового пулу передбачає, що всі доходи від продажів упродовж сільськогосподарського року (1 серпня – 31 липня) акумулюються на чотирьох окремих рахунках за видами зерна (пшениця, пшениця «дурум», ячмінь кормовий, ячмінь пивоварний). Наприкінці року проводяться взаєморозрахунки з виробниками, і сума виплат залежить лише від виду та якості зданого зерна, а не від конкретного часу або каналу продажу. Держава гарантує фермерам початковий внесок на рівні 75% прогнозних світових цін майбутнього аграрного року; окрім того, вона надає гарантії за кредитами КПК, які залучаються під невеликі відсотки для здійснення розрахунків за операціями із зерном.

Закупівля зерна здійснюється на контрактній основі, в межах установлених квот, і за початковими цінами, що щорічно визначаються урядом до старту жнив з огляду на очікувану кон'юнктуру. Розмір квот корелює із загальною пропозицією. У Канаді квотування поставок вважають дієвим інструментом регулювання зернового господарства, адже воно дозволяє вагомо впливати на обсяг і структуру виробництва, підтримувати доходи фермерів практично без прямих бюджетних витрат і з мінімальними фінансовими ризиками.

Зернові культури залишаються провідним експортним аграрним товаром Канади: понад 80% виробленого зерна спрямовується на зовнішні ринки. Відтак роль КПК як експортного агента надзвичайно значуща: організація, що протягом більш як 70 років вибудувала дієві механізми взаємодії з виробниками всередині країни й виступає надійним партнером за кордоном, довела свою ефективність у мінливих ринкових умовах.

З погляду інструментів забезпечення фермерських доходів практичний інтерес становить Програма стабілізації рівня чистого доходу фермера (ПСРЧДФ). Її суть – бюджетне відшкодування виробникові частини недоотриманого доходу в поточному році. Під «збитками» в логіці ПСРЧДФ розуміється саме недоотриманий дохід унаслідок впливу різних чинників; завдання програми – нейтралізувати стабілізаційні, виробничі та фінансові ризики діяльності фермерських господарств.

Порівняльний аналіз державного регулювання в розвинених економіках, здійснений Лазором О. Я. [27], демонструє: «за всіх відмінностей умов виробництва не існує жодної країни з розвиненим ринковим господарством, де б повністю панували вільні ринкові сили». Загалом державна аграрна політика в цих країнах – це науково обґрунтований комплекс заходів, спрямованих на забезпечення національної продовольчої безпеки [28], обмеження надлишкового виробництва та підтримку адаптації населення до нових умов. При цьому добре усвідомлюється, що конкуренція ставатиме дедалі глобальнішою і жорсткішою, а ті, хто програє, поступатимуться місцем більш підготовленим гравцям із кращим ресурсним забезпеченням [30].

Звідси випливає висновок: результативність державної аграрної політики визначається здатністю досягати балансу інтересів учасників ринкової економіки. Отже, потрібна регулююча система, спроможна адаптувати діяльність суб'єктів і їхні потреби до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов. Українська аграрна політика у глобальному середовищі повинна враховувати і досвід провідних країн, і специфіку господарювання в регіонах. Пріоритетом має стати довгостроковий ефект від кожної бюджетної гривні, вкладеної в галузь: передусім – зростання випуску кінцевої продукції з одиниці сировини, збільшення частки сільгоспвиробників у вартості такої продукції та зниження її собівартості.

Пріоритет інституційних змін полягає в переході від переважно адміністративної моделі до узгодженої системи «державна – територіальні громади – агробізнес». Для цього пропонується роздержавлення надмірних

державних функцій у секторі, трансформація відносин власності, реформування інститутів державного регулювання, а також формування та розвиток ринкової інфраструктури. Очікуваний результат – спільна й скоординована діяльність органів виконавчої влади з громадами та бізнесом, що підсилює керованість ланцюгів створення вартості в АПК і зменшує транзакційні витрати.

Другий блок змін стосується вбудовування децентралізації в інституційний дизайн аграрної політики: розширення повноважень регіональних і місцевих органів влади, запровадження сучасних технологій публічного управління (форсайт, дорожнє картування) та прозорих процедур ухвалення рішень. Це має забезпечити узгодженість державних і місцевих пріоритетів, стабільні «правила гри» для інвесторів і перехід до регуляторних практик, орієнтованих на результат і партнерство з громадами та ринковими інституціями.

Роль держави полягає у стратегічному задаванні довгострокових правил та інститутів зниження ризиків: гарантії прав власності й конкуренції, інструменти страхування та стабілізації ринку, відкриті дані й підзвітний моніторинг «за результатами» (центральный орган, що формує аграрну політику; станом на 2025 р. – Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України). Громади забезпечують локальну імплементацію – земельні рішення, підведення мереж, сервіс інвестору, кооперацію і короткі ланцюги збуту; бізнес інвестує й бере вимірювані зобов'язання щодо продуктивності, якості та зайнятості. Практична реалізація відбувається через пакетні інструменти (фінансування + інфраструктура + збут + кадри) з чіткими індикаторами ефекту, що переводить підтримку з площини разових дотацій у площину інвестиційного розвитку та утримує додану вартість у громад [13, с. 120]. Адміністрування більшості програм державної підтримки здійснюється через Державний аграрний реєстр (ДАР) як «єдине вікно» подачі заявок, верифікації отримувачів і моніторингу виконання, що скорочує транзакційні витрати та підвищує прозорість.

3.2 Удосконалення фінансово-економічних інструментів та моделей реалізації державного регулювання аграрного сектору України

У підрозділі 3.1 показано, що вузлова проблема аграрної політики – фрагментарність інструментів і слабкість місцевого рівня. Далі фокусуємось на пакетних фінансово-економічних механізмах упровадження: контрактна бюджетна підтримка через платіжну агенцію, інтервенції, синхронізовані з виробничим циклом, розвиток логістики та стандартизовані довгострокові контракти. Це узгоджується з оновленим Законом №1877-IV (2025) та цифровою інфраструктурою ДАР/ІАСС/LPIS, що підвищує прозорість і доступ МСП та кооперативів через “єдине вікно”.

Приватизація АПК і становлення ринкових інститутів зумовили потребу в інституційному середовищі, яке підвищує результативність і екологічну відповідальність виробників. Завдання держави – спрямувати інструменти приватної власності на суспільний інтерес через норми, правила та організації, що зміцнюють внутрішні й міжгосподарські взаємовідносини та фінансову стійкість підприємств.

Водночас наявний набір інструментів державної підтримки ще не склався у цілісну систему: дискусії точаться не лише щодо обсягів фінансування, а й щодо доцільності багатьох чинних напрямів розміщення коштів. Тому доречно розвивати форми та методи регулювання, спираючись на принципи системності, комплексності впливу та досягнення кумулятивного ефекту. У цій логіці цінова політика розглядається як органічна складова механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору: її мета – забезпечити прибутковість сільськогосподарських товаровиробників, відновити й утримувати ціновий паритет між сільським господарством та іншими видами економічної діяльності, усунути диспропорції між ланками виробництва, зберігання та переробки агропродукції.

Чинні ціни на продовольство часто не забезпечують розширеного відтворення [54, с.15], а ефективної моделі підтримки після 1990-х не

сформовано; орієнтація регіонів на експорт частину продукції “вимиває” з локального ринку [53, с.47]. Звідси потреба в інтервенційній “подушці” – чіткі нижні межі цін і гарантовані обсяги збуту; далі окреслюємо ключові вади поточного механізму інтервенцій (рис. 3.1).

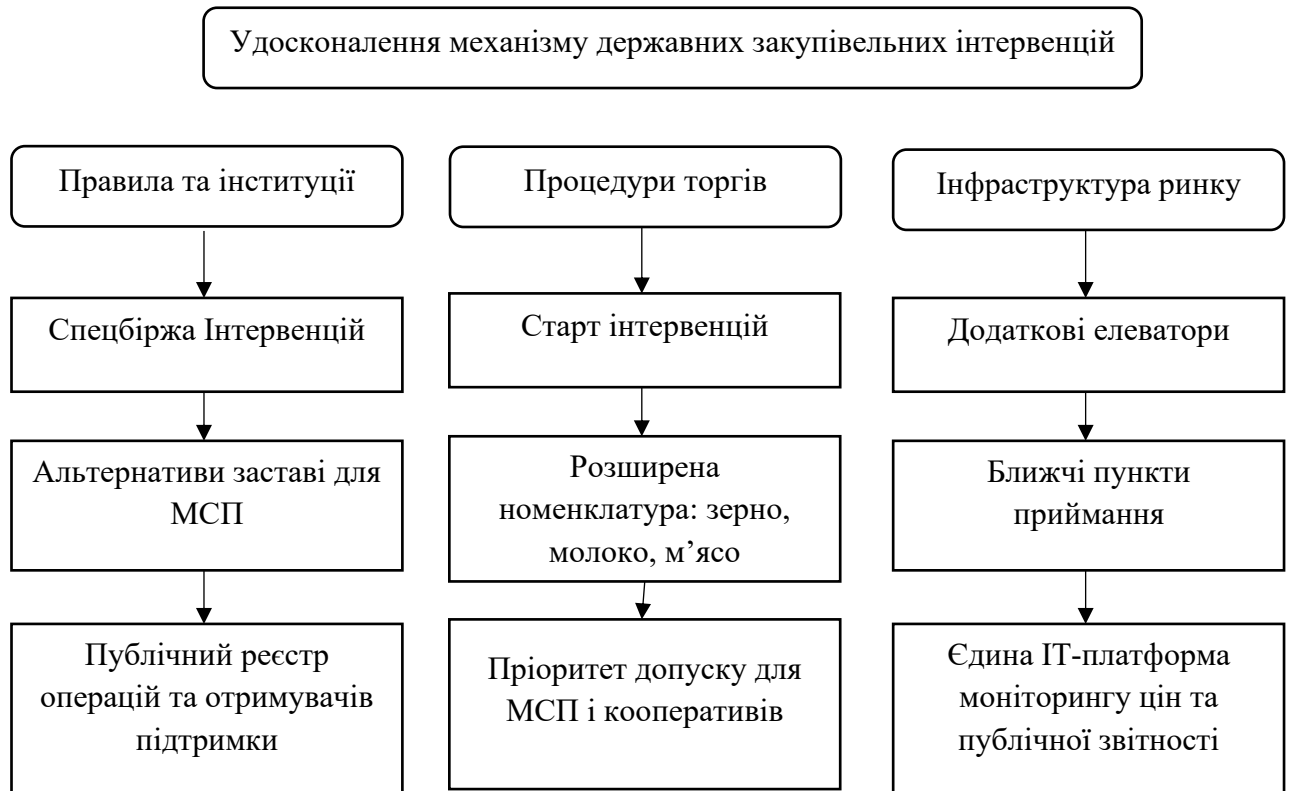

Рисунок 3.1 – Узгоджена модель: правила – торги – інфраструктура

Застосування цього інструменту державного впливу на агроекономічні процеси в Україні уже має практику, однак супроводжується низкою суттєвих вад.

1. Державні закупівельні інтервенції охоплюють надто вузький спектр позицій – передусім зернові культури. Така селективність залишає поза «зоною безпеки» значну частину агровиробників інших напрямів, не знімаючи цінових ризиків у суміжних ланках АПК.

2. Щороку інтервенційні закупівлі до Державного інтервенційного фонду (який формує Аграрний фонд за рахунок фінансових інтервенцій) стартують у вересні–жовтні, тоді як збиральна кампанія зернових починається вже в липні.

Унаслідок цього малі та середні господарства, що відчують дефіцит обігових коштів і змушені користуватися дорогим кредитом, реалізують урожай улітку за заниженими цінами посередникам-експортерам, не дочекаючись осінніх інтервенцій.

3. Для допуску до біржових торгів учасник має внести заставу (гарантійний внесок). Для дрібних і середніх виробників це стає фінансовим бар'єром: «замороження» коштів зменшує ліквідність у пік сезону, підвищує вартість залученого фінансування і фактично обмежує їхню участь у механізмі інтервенцій. У підсумку більшість малих і середніх товаровиробників навіть із початком осіннього періоду фактично не має змоги долучитися до біржових торгів [51, с.101].

4. Додатковою перешкодою є обмежена участь елеваторів у механізмі державних інтервенцій: далеко не всі зерносховища приймають продукцію в межах цих закупівель. Це змушує виробників нести додаткові витрати на транспортування до віддалених пунктів приймання, підвищує собівартість і знижує кінцеву ціну реалізації навіть за умов інтервенційної підтримки.

Нинішній формат державних закупівель сільгосппродукції в Україні фактично працює переважно на користь обмеженого кола великих підприємств зернового підкомплексу. Щоб забезпечити гарантований збут за економічно прийнятними цінами для фермерських господарств, а також малих і середніх виробників, доцільно реалізувати такі кроки:

- створити спеціалізовану біржу для проведення державних інтервенційних закупівель;
- суттєво розширити номенклатуру товарних позицій, включивши продукцію тваринництва;
- синхронізувати старт інтервенційних торгів із календарем виробництва (особливо зі збиранням врожаю в рослинництві) для окремих видів продукції;
- переглянути підхід до заставних вимог як умови участі в конкурсі та наступних торгах;

– розгорнути ширшу мережу інфраструктурних учасників – залучити додаткові елеватори, холодильні та м'ясопереробні комбінати, спеціалізовані сховища – до організації державних закупівельних інтервенцій [49, с. 8].

Водночас активну експортну підтримку продовольства й сільськогосподарської сировини слід запроваджувати лише після досягнення повного самозабезпечення кожним конкретним видом продукції на рівні регіону. Джерелами фінансування заходів із вдосконалення цінової політики та впровадження інтервенційних (гарантованих) цін можуть слугувати цільові відрахування від зовнішньоекономічної діяльності, надходження від експорту мінеральних добрив, а також імпортні митні платежі на ввезене продовольство [48, с. 40]. Додатково можливе формування спеціального Фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на регіональному рівні – за рахунок частки ПДВ та акцизів, сплачених при реалізації харчових продуктів.

У підсумку корекція цінових пропорцій має гарантувати суб'єктам аграрного підприємництва умови для простого й розширеного відтворення, а також забезпечити рівень оплати праці в сільському господарстві не нижчий за середній по економіці. Позитивна динаміка цих показників є необхідною передумовою досягнення продовольчої безпеки регіону та переходу аграрного сектору України на траєкторію сталого розвитку [38, с. 34].

Прямі субсидії виконують соціально-економічну й цінову функції (платіж = різниця між цільовою та фактичною цінами). Ефективність зростає, коли виплати прив'язані до умов виробництва; доцільні фіксовані виплати, розраховані з огляду на фактичну врожайність і площу, із адресною підтримкою новачків та компенсацією витрат на укрупнення. Джерело фінансування – перерозподіл коштів із малоефективних каналів фінансово-кредитної підтримки.

Сукупний ефект запропонованих інструментів на етапі переходу до сталого розвитку може бути досягнутий лише за умови синхронного оновлення інституційно-правових засад функціонування продовольчого

ринку. Ідеться про дві взаємодоповнювальні траєкторії: по-перше, стимулювання платоспроможного попиту на аграрну продукцію та підтримку доходів населення; по-друге, розбудову трансакційної інфраструктури – від професійних посередницьких інститутів до логістичних і інформаційних сервісів.

Модернізація державної системи підтримки споживачів має спиратися на більш глибоку диференціацію цільових груп: ретельне вивчення попиту домогосподарств із різним рівнем доходів, диверсифікацію пропозиції продовольчих товарів і сировини, а також вирішення методичних та організаційних питань, пов'язаних з індексацією доходів, визначенням прожиткового мінімуму і адресною соціальною допомогою [37, с. 10]. Важливою складовою є створення на базі чинних інформаційно-консультаційних центрів та маркетингових служб постійно діючої системи моніторингу кон'юнктури, що забезпечувала б учасників ринку своєчасними й точними даними. Доцільною видається централізація ринкових досліджень і маркетингової інформації за принципом «громада – регіон» із використанням комп'ютерних мереж у режимі «on-line» [36, с. 353].

Розвиток трансакційних структур слід спрямувати на формування дієздатного інституту посередництва. Нині значна частка витрат виробників зумовлена завищеними торгово-посередницькими націнками та надмірною кількістю посередників, що відображає слабкість ринкових інститутів і низьку економічну культуру учасників продовольчого ринку. В цих умовах доцільним є укрупнення професійних посередницьких ланок – розвиток оптових продовольчих ринків і біржових майданчиків. Концентрація операцій у великих центрах дає змогу зменшити торгові, транспортні та складські витрати, здешевити пошук інформації, автоматизувати операційні процеси, створити нові робочі місця і стандартизувати оформлення угод. Формування таких оптових кластерів слід проводити на конкурсній основі під наглядом органів влади [33, с. 56]. Зарубіжна практика підтверджує ефективність цієї моделі: більш ніж у трьох десятках країн оптові продовольчі ринки відіграють

ключову роль у забезпеченні населення, виступаючи центрами концентрації пропозиції та конкуренції, що стимулює оновлення асортименту й підвищення якості продукції.

Водночас інституційне середовище аграрного сектору потребує пошуку оптимальних для поточних умов організаційно-правових форматів консолідації виробників, переробників і суміжних сервісів. Поряд із кооперацією це можуть бути фінансово-промислові групи, агрохолдинги та інші інтегровані структури АПК, здатні забезпечити вертикальну й горизонтальну координацію, спільні інвестиції в інфраструктуру та більш рівномірний розподіл ризиків уздовж ланцюгів створення вартості.

Збалансована, зріла агропродовольча система спирається на щільні та раціональні міжгалузеві зв'язки й таку комбінацію виробництва та переробки, де базовим правилом виступає еквівалентний міжгалузевий обмін. Натомість унаслідок ринкових трансформацій сформувався дисбаланс взаємовідносин усередині АПК: це підштовхнуло виробничі витрати вгору, збільшило частку трансакційних витрат у кінцевій ціні та погіршило кон'юнктуру продовольчих ринків.

Роль дрібних виробників визнається важливою, однак у цьому підрозділі фокус – на системних фінансово-економічних інструментах та інституційних моделях, що вирівнюють ринкові умови для всіх категорій суб'єктів (МСП, кооперативи, інтегровані структури).

Розмежування функцій учасників ланцюга «виробництво – переробка – збут» і необхідність координувати їхні дії створюють об'єктивний запит на інтенсивні інтеграційні процеси [27, с. 13]. Багаторічний вітчизняний і зарубіжний досвід переконливо демонструє переваги укрупнених форм – асоціацій, спілок, холдингів, фінансово-промислових груп – як більш мобільних, адаптивних і конкурентоспроможних одиниць АПК. Наймасовішою інституційною формою інтеграції стали агрохолдинги – вертикально інтегровані структури, що охоплюють повний цикл

«виробництво – переробка – продаж». В Україні найбільше поширені холдинги у зерновому, цукровому, м'ясному та птахівничому напрямках.

Інтеграція у форматах агрохолдингів, кластерів і кооперації дає відчутну синергію: спільна інфраструктура, кращий доступ до капіталу, стандартизовані процеси та довгострокові контракти з якісними преміями; водночас необхідні антимонопольні запобіжники та податкові налаштування, щоб уникнути концентрації ренти й зберегти рівні умови входу для МСП.

Звідси випливає ключовий висновок: переведення аграрного виробництва на траєкторію сталого зростання доцільно забезпечувати через формування у регіонах оптимальних за масштабом холдингів, що працюють у рамках жорсткого антимонопольного контролю. Практична реалізація потребує врахування низки інституційних обмежень. По-перше, у чинному українському праві відсутня окрема організаційно-правова форма «холдинг»: інтегровані утворення реєструються як ТОВ, ВАТ, ЗАТ тощо [23, с. 83]. Це створює дисонанс між юридичною автономією та фактичним підпорядкуванням учасників, що гальмує поширення інтегрованих систем. Враховуючи високу ефективність холдинг-моделі, питання потребує врегулювання на державному рівні.

По-друге, якщо ініціаторами стають саме сільськогосподарські підприємства (а таких об'єднань поки небагато), виникає податковий бар'єр: увійшовши до складу холдингу, виробники втрачають пільги, щойно частка сільгосппродукції в загальній виручці опускається нижче 70% (що ймовірно, адже до складу часто входить велике переробне підприємство) [23, с. 39]. Це вимагає корекції регіональної податкової політики. Для стимулювання інтеграції доцільно передбачити середньострокові (1–3 роки) податкові преференції для новоутворених агрохолдингів – особливо в ситуації, коли до об'єднань, поряд із фінансово стійким інтегратором, входять економічно слабкі господарства.

На поточному етапі розвитку АПК найбільш раціональним видається формування агрохолдингів насамперед у форматі акціонерних

агропромислових об'єднань шляхом приєднання збиткових підприємств із втратою ними статусу юридичної особи. Логіка проста: першочерговою метою інтеграції має бути фінансове оздоровлення нерентабельних господарств (їх частка хоч і скорочується, однак усе ще сягає близько 10% загальної кількості) та соціальний розвиток прилеглих територій [18]. Така конфігурація дозволяє швидко навести лад у фінансах і технологіях, зменшити витрати на управління, стандартизувати виробничі процеси й, зрештою, підвищити стійкість регіонального агрокомплексу без втрати конкуренції завдяки чітким антимонопольним «запобіжникам».

Ключову роль у запуску та підтримці інтеграційних проєктів відіграє проактивна позиція місцевої влади: від ініціювання контактів і переговорів із потенційними інвесторами до надання юридичного супроводу та інформаційно-консультаційної допомоги. Роль публічної влади реалізується не через входження до статутних капіталів приватних компаній, а через комунальні підприємства/агентства розвитку, механізми державно-приватного партнерства, “єдине вікно” для інвестора та антимонопольні запобіжники.

Поряд із інституційною підтримкою вирішальною умовою для створення та ефективної роботи холдингових утворень є врегулювання земельних відносин, адже земля – базовий засіб виробництва в аграрній сфері. Інтеграція за земельним компонентом можлива двома шляхами: через купівлю або через оренду земельних паїв. Кожний із варіантів має свої плюси й мінуси, а оптимальний вибір варто робити з урахуванням цілей сталого розвитку аграрного сектору України. Орендована модель, особливо у форматі коротких договорів, орієнтована на швидку віддачу: вона не стимулює впровадження ресурсоощадних технологій і наукових новацій. До того ж, у нинішніх умовах розпаювання укладання великої кількості індивідуальних договорів із пайовиками ускладнює процес і збільшує трансакційні витрати.

Для здійснення довгострокових інвестицій потрібні тверді гарантії – передусім, право власності. Часті зміни власників негативно відбиваються на

родючості ґрунтів. Водночас і повномасштабний викуп паїв має суттєві недоліки: земля стає товаром із визначеною ціною, і ця ціна «перекладається» у вартість кінцевої продукції, що зменшує збутовий потенціал, затягує вихід на оптимальний масштаб і подовжує строк окупності інвестицій, роблячи проєкт менш привабливим для інвестора. З огляду на це в умовах квазірегульованої ринкової економіки найбільш збалансованою виглядає модель довгострокової оренди (на 10–15 років) із опцією подальшого викупу орендованих сільськогосподарських угідь [17]. Такий підхід запобігає «заморожуванню» значних коштів на старті, підвищує інвестиційну привабливість і допомагає стримувати собівартість кінцевої продукції. Крім того, оренда зменшує ризики інтегратора: за слабкої окупності капіталовкладень можна відносно швидко вийти з активу, скоротивши ринкові втрати. Передбачений тривалий строк оренди та опція викупу – обов'язкові умови, адже головна компанія, інвестуючи значні ресурси у землю, розраховує на довгий інвестиційний горизонт.

Обираючи стратегічні траєкторії розвитку, варто пам'ятати: інтеграційні процеси мають розгортатися комплексно – одночасно у вертикальному (виробництво–переробка–збут) і горизонтальному (кооперація, спільні сервіси, інфраструктура) вимірах. Агропромислове об'єднання, побудоване на цих принципах, отримує відчутний потенціал зростання: спроможність спрямовувати кошти на оновлення основних фондів (як у виробників, так і в переробці), підвищення родючості ґрунтів, закупівлю добрив і якісних кормів, а також на розв'язання соціальних завдань регіону.

Водночас оцінювати соціально-економічну віддачу інтегрованих форматів слід у системі сценаріїв, з урахуванням різних траєкторій розвитку інтеграції. Окрім наявних успішних кейсів, важливо проаналізувати ситуацію «нульової активності» – коли учасники ринку, місцева влада та зовнішні інвестори не ініціюють інтеграції, – а також проміжні стани, коли передумови вже є, але процес не стартує. Окремої уваги потребує стимулювання інтеграцій у тваринництві – нині одній із найменш рентабельних підгалузей аграрного

виробництва України. Досвід окремих підприємств показує: руйнування міжгосподарських зв'язків у м'ясо-молочному сегменті та слабка залученість органів влади до вибудовування інтегрованих ланцюгів призводять до деградації підгалузі, зі значними соціально-економічними втратами для громад.

Запропоновані інституційні кроки – посилення ролі місцевої влади в інвестиційному супроводі, запровадження довгострокової орендної моделі землекористування з опцією викупу, поєднання вертикальної й горизонтальної інтеграції та чіткі антимонопольні запобіжники – задають практичну траєкторію для покращення стартових умов виробників, підвищення продовольчої безпеки й переведення аграрного сектору на рейки сталого розвитку. Однак, щоб цей інституційний каркас запрацював не епізодично, а системно, потрібне налаштування двох ключових «контурів»: бюджетної підтримки (як джерела інвестиційного імпульсу та соціальних гарантій) і механізмів ціноутворення (як середовища відтворення доходів та сигналів для інвестицій). Саме їхня узгоджена дія перетворює інтеграційні ідеї на щоденну практику – від поля до прилавка.

Найперше завдання на бюджетному контурі – змістити акценти з розпорошення коштів на пріоритетні напрямки, які формують довгий ефект і підвищують стійкість ланцюгів вартості. Йдеться про тваринництво (як підгалузь із високою доданою вартістю і значним мультиплікатором зайнятості), переробку (щоб більша частка кінцевої маржі залишалась у регіоні), меліорацію й відновлення родючості ґрунтів (щоб забезпечити базу для стабільної урожайності), а також логістичну інфраструктуру збуту (елеватори, холодильні потужності, під'їзні дороги до оптових кластерів). Бюджетна підтримка має ставати «контрактною»: ресурси надаються траншами під затверджений план і чіткі індикатори – приріст продуктивності чи якості, частка товарної продукції, введені переробні потужності, нові робочі місця, обсяг експорту за умови локалізації переробки. Для різних груп виробників – малі та середні фермери, кооперативи, великі інтегровані

компанії – параметри співфінансування відрізняються: чим більший бенефіціар, тим більша частка власного внеску і вищі вимоги до прозорості.

Доповнити «контрактність» слід ротацією інструментів: менше безстрокових операційних дотацій, більше грантів і ваучерів на інвестиції та інновації; ширше використання компенсацій відсоткових ставок і часткових державних гарантій за кредитами, особливо для МСП та кооперативів, які технологічно готові зростати, але стикаються з браком застави. Водночас сам процес доступу до підтримки має бути максимально простим і публічним: відкритий реєстр отримувачів, прозорі критерії відбору, регулярний аудит ефективності та перегляд програм з урахуванням досягнутих результатів. Важливо, щоб громади були не пасивними спостерігачами, а співфінансували об'єкти соціальної і виробничої інфраструктури (амбулаторії, школи, дороги до індустріальних парків і оптових ринків), бо саме ці інвестиції утримують кадри й зменшують приховані витрати бізнесу.

Другий контур – ціноутворення – має зняти хронічний диспаритет між цінами на агропродукцію і на ресурси, що споживаються в сільському господарстві. Базовим елементом тут виступає інтервенційна «подушка» з мінімальними гарантованими цінами та сезонними закупівельними інтервенціями, синхронізованими з календарем збирання, а не з бюрократичним циклом. Перелік товарів, щодо яких держава готова втручатися, не має обмежуватись зерном: продукти тваринництва, плодоовочеві культури й молочна сировина так само потребують страхувальної сітки у пікові періоди волатильності. Паралельно слід підтримати розвиток довгострокових контрактів між виробниками і переробниками/ритейлом – із преміями за стабільність та якість і штрафами за зриви постачання, із простими індексаційними застереженнями, що враховують зростання ключових витрат (ПММ, електроенергія, логістика). Біржові майданчики й оптові ринки мають працювати як «прозорі цінотворці»: стандарти якості, типові договори, зрозумілі правила торгів, доступ дрібних партій через брокерів і сервісні вікна. Для державних закупівель

продовольства доречно встановити розумні ліміти націнок і вимоги до конкуренції постачальників, аби бюджетна підтримка не перетворювалася на ренту посередників.

Ще один елемент – таргетоване вирівнювання найболючіших статей собівартості. Якщо індекси цін на енергоносії чи логістику істотно випереджають індекс цін реалізації агропродукції, мають автоматично вмикатися короткострокові компенсаційні механізми (наприклад, часткові ваучери на транспорт, елеваторні чи холодильні послуги) – передусім для фермерів та кооперативів. У самій системі розрахунків з переробкою та торгівлею потрібно закріпити диференціацію ціни за якістю (grade-premium): оплата за клас зерна, білок/жир у молоці, санітарні показники м'яса – це прямий стимул інвестувати в технології, контроль якості й навчання персоналу.

Щоб не перетворити регулювання на набір розрізнених заходів, важливо зафіксувати компактну цільову модель. Її логіка проста. Перша мета – відтворюваність і прибутковість виробника; друга – доступність та якість продуктів для споживача; третя – стійкість ланцюгів постачання. Відповідно, інструменти групуються за рівнями впливу. На національному рівні – інтервенційні ціни й фонд стабілізації, програми капітальних інвестицій (меліорація, зрошення, зберігання, переробка), державні гарантії та відсоткові компенсації, а також гнучкі торгові регулятори в пікові періоди і національні стандарти якості. На регіональному та муніципальному рівні – співфінансування логістики (елеватори, холодильні хаби, під'їзні дороги), створення сервісних центрів збуту та аграрних офісів при громадах (єдине вікно для контрактів і програм), локальні логістичні ваучери для МСП. На ринковому рівні – типові довгострокові контракти, біржові інструменти хеджування, кластерні угоди між виробниками, переробниками та ритейлом. Правила доступу до підтримки мають бути однаково зрозумілими: «отримуєш ресурс – виконуєш план, дотримуєшся стандартів, підтверджуєш дані». Контроль і коригування забезпечує щорічний моніторинг невеликого набору

індикаторів: урожайність/продуктивність, частка переробки в загальному випуску, маржа виробника, індекс доступності харчів для домогосподарств, частка МСП у структурі збуту, динаміка зайнятості на селі. За відхиленнями програми автоматично підлаштовуються: змінюються ставки підтримки, посилюються вимоги до прозорості, перерозподіляються кошти між інструментами.

Водночас система має вбудовані запобіжники: ліміти концентрації на інтервенційних закупівлях і грантах, щоб уникнути «захоплення» підтримки кількома великими гравцями; антимонопольний нагляд за інтегрованими структурами; бар'єри проти «вимивання» субсидій у торгіві націнки; вимога співфінансування та спільної відповідальності громад за об'єкти, які вони отримують у користування. Саме така зв'язка – інституційна рамка + оптимізована, контрактна бюджетна підтримка + чесне ціноутворення – переводить попередні пропозиції з площини намірів у площину керованих, вимірюваних результатів. І це той практичний крок, який дозволяє аграрному сектору не просто втриматися у складних умовах, а впевнено зростати, залишаючи більшу частину створеної вартості в Україні та її громадах.

ВИСНОВКИ

Проведення дослідження державного регулювання аграрного сектору України в рамках кваліфікаційної роботи зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» дозволило зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що державне регулювання доцільно розглядати як багаторівневу систему цілеспрямованих впливів, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки, підтримку доходів виробників, збалансування економічних і соціальних інтересів, а також мінімізацію «провалів ринку». Узагальнення теоретичних підходів засвідчило, що ключовими принципами є поєднання ринкових механізмів із державним втручанням, стабільність «правил гри», програмність і орієнтація на стійкий розвиток сільських територій. З'ясовано, що цілі державного регулювання в умовах війни та нестабільності ринку набувають додаткового виміру – забезпечення відновлення виробничого потенціалу, пом'якшення ризиків і підтримки соціальної стабільності на селі.

2. Визначення ключових інструментів впливу держави на аграрну сферу та їхньої еволюції – доведено, що інструментарій державного регулювання формувався як відповідь на зміну економічних умов і структурних викликів. Поряд із класичними механізмами (цінове регулювання, податкова політика, кредитно-фінансові важелі, бюджетні дотації, інвестиційні програми) зростає роль інструментів управління ризиками, цільових програм і цифрових сервісів. Еволюція засобів впливу проявляється у переході від розрізнених і часто ситуаційних заходів до більш комплексного, програмно-цільового та адресного підходу, який має забезпечувати досягнення стратегічних цілей галузевого розвитку за умов обмеженості бюджетних ресурсів.

3. Аналіз зарубіжних моделей державного регулювання (США, ЄС) та виокремлення їхніх ефективних елементів дозволило встановити, що системи підтримки аграрного сектору в розвинених країнах ґрунтуються на поєднанні цінових, кредитних, податкових та бюджетних інструментів, інтегрованих у довгострокову аграрну політику. Для США характерна розвинена система

цінової підтримки, заставних операцій і спеціалізованих кредитних інститутів, що гарантують мінімальний рівень доходів фермерів. У країнах ЄС ключову роль відіграють інтервенційні та цільові ціни, квотування, а також потужні фонди підтримки й програми розвитку сільських територій. Виявлено, що для України найбільш релевантними є принципи комплексності, прогнозованості, орієнтації на дохід виробника, а також інституційно сильні платіжні та інтервенційні механізми, адаптовані до національних умов.

4. Дослідження нормативно-інституційних засад та дієвості чинних механізмів державної підтримки аграрного сектору України – дозволило констатувати наявність розгорнутої законодавчої бази, що визначає цілі, принципи й напрями політики, проте виявило низку проблем щодо узгодженості та ефективності практичної реалізації. Система державної підтримки характеризується домінуванням централізовано адміністрованих інструментів (бюджетні програми, пільгове кредитування, гарантійні механізми, грантові програми), значною роллю банківського сектору та впровадженням цифрового сервісу ДАР. Водночас виявлено нерівномірність доступу різних категорій виробників до ресурсів, чутливість фінансування до стану державних фінансів, недостатню прозорість і передбачуваність окремих інструментів, а також обмеженість системної оцінки результативності програм підтримки.

5. Доведено, що в умовах децентралізації громади стають важливими суб'єктами реалізації державної аграрної політики на територіальному рівні. Органи місцевого самоврядування впливають на просторовий розвиток аграрного виробництва через планування територій, інфраструктурні проєкти, підтримку кооперації, сприяння залученню інвестицій і реалізацію окремих програм. Разом із тим виявлено істотну диференціацію інституційної спроможності громад, кадровий і аналітичний дефіцит, залежність від центрально адміністрованих інструментів підтримки та недостатню інтеграцію місцевого рівня в систему формування й моніторингу аграрної політики. Це обмежує можливість повноцінного використання потенціалу територій та вимагає посилення спроможності місцевого самоврядування.

6. Сформульовано пропозиції, спрямовані на перехід від фрагментарних заходів до більш цілісної, стійкої й прозорої моделі політики. До ключових напрямів віднесено: посилення прогностного й програмно-цільового компонента; розвиток пакетних фінансових інструментів, синхронізованих із виробничим циклом; удосконалення механізмів кредитно-гарантійної підтримки з фокусом на малих і середніх виробників; розширення можливостей цифрових платформ для взаємодії держави й аграріїв; інституційне зміцнення місцевого рівня як повноцінного партнера в реалізації аграрної політики. Реалізація запропонованих підходів має сприяти підвищенню стійкості аграрного сектору до зовнішніх шоків, ефективнішому використанню обмежених бюджетних ресурсів і формуванню більш справедливих умов розвитку для різних категорій виробників у післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України : підручник / В. З. Янчук, В. І. Андрійцев, С. Ф. Василюк та ін.; за ред. В. З. Янчука. 2-ге вид., перероб. та допов. К. : Юрінком Інтер, 2000. 720 с.
2. Адамовська В. С., Кривоконь А. О. Методологічні засади менеджменту внутрішнього і зовнішнього середовища. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 8. С. 73–76.
3. Бабкін Д. О., Нікітіна О. А. Антикризове управління трудовими ресурсами. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2014. № 1. С. 18–21.
4. Банєва І. О. Проблеми адаптації обробітку ґрунту до різноманітних ґрунтово-кліматичних умов України розвитку. Інноваційно-технологічні аспекти формування сучасного конкурентоспроможного АПК України. 2014. Ч. 1. С. 221–225.
5. Баштанник В. В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів : монографія. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
6. Безус Р. М. Моніторинг конкурентних позицій виробників органічної продукції на аграрному ринку. Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 23. С. 19–21.
7. Галан, В. О., Самойлова, А. Р. Євроінтеграція аграрного сектора України: виклики та перспективи виконання зобов'язань / О.В. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2025, 4(89), 107–113. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.16> (дата звернення: 25.10.2025).
8. Гончарук Н. Сучасна аграрна реформа і потреби у реформуванні світогляду керівника. Вісн. Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. 2000. № 3. С. 118–122.
9. Груба Г. І. Чинники впливу держави на інноваційні процеси в Україні. Держава та регіони. 2008. № 3. С. 64–68.

10. Деякі питання надання грантів для виробництв переробної промисловості : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 739 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/739-2022-%D0%BF> (дата звернення: 17.11.2025).

11. Деякі питання функціонування інформаційно-комунікаційної системи «Державний аграрний реєстр» : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.05.2025 № 549 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/549-2025-%D0%BF> (дата звернення: 17.11.2025).

12. Дробязко С. І. Сучасний стан та тенденції розвитку ринків фінансових послуг в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 14. С. 20–23.

13. Дубініна М. В. Сучасний стан та інституціональні перспективи розвитку аграрного сектору регіону. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Мелітополь, 2012. № 2. С. 117–124.

14. Єрмаков О. Ю. Агропродовольчий потенціал сільськогосподарських підприємств: формування та ефективність використання. Монографія. К. : ЦП «Компринт», 2014. 214 с.

15. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі» від 08.10.2025 № 4619-IX. Голос України від 03.11.2025 р. № 214.

16. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 49, ст.527.

17. Каракай Ю. В. Теоретичні засади інноваційного розвитку економіки України. Формування ринкових відносин в Україні. 2007. Вип. 11. С. 152–156.

18. Кирилюк Є. М., Прощаликіна А. М. Трансформація структури економічних відносин на аграрному ринку України. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». URL:

<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation> (дата звернення: 03.10.2025)..

19. Ковальова Н. А., Корновенко С. В., Малиновський Б. В., Михайлюк О. В., Морозов А. Г. Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) : монографія. Черкаси : Ант, 2022. 280 с.

20. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2007. 284 с.

21. Козаков В. М. Становлення та розвиток соціально-ціннісних засад державного управління в Україні : автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2008. 36 с.

22. Колесніков Б. П. Критерії ефективності державного управління розвитком інформаційного суспільства в Україні. Фінансовий механізм державного управління економікою України : зб. наук. праць ДонДУУ. Донецьк, 2009. Т. X, вип. 127, серія «Державне управління». С. 33–40.

23. Копитко В., Копитко О. Підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектора АПК у воєнний та післявоєнний період. Економіка та суспільство, 2023, (52). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-35> (дата звернення: 20.10.2025).

24. Корепанов О. С., Лазебник Ю. О., Хавалиць Д. Л. Оцінка диференціації розвитку підприємств сільського господарства за регіонами України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 21. С. 15–20.

25. Котикова О. І. Концепція стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні. Інноваційна економіка. 2012. № 6 (32). С. 22–28.

26. Корепанов О. С. Статистичне визначення видів економічної діяльності сектору інформаційно-комунікаційних технологій. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 11. С. 60–65.

27. Лазор О. Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні : автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2004. 36 с.

28. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : монографія. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 320 с.
29. Липчук Н. В. Розвиток агротуризму як напрямок диверсифікації особистих селянських господарств : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04; Львів. держ. аграр. ун-т. Л., 2007. 20 с.
30. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектору: інституціональні засади. Чернівці : Рута, 2006. 344 с.
31. Мартинюк М. Особливості формування аграрної політики України в умовах євроінтеграції / О.В. В IX Міжнародній науково-теоретичній конференції «Теорія і практика сучасної науки», 2025, с. 14–22. <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/2554> (дата звернення: 22.10.2025).
32. Месюк М. П. Взаємодія інститутів влади та громадянського суспільства в Україні у контексті євроінтеграційних процесів. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 8. С. 87–93.
33. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, М. І. Кісіль та ін.]. К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. 60 с.
34. Мудрак Р. П. Динаміка розвитку національної агропродовольчої системи в умовах економічної кризи. Вісник аграрної науки Причорномор'я. Вип. 2. Миколаїв : Миколаївський державний аграрний університет. 2010. С. 83.
35. Музика П. М., Лайко П. А., Бабієнко М. Ф. Удосконалення інноваційної діяльності в АПК – вимоги часу. Економіка АПК. 2007. № 12. С. 85–91.
36. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / редкол.: М. В. Зубець (голова) та ін. К. : Аграрна наука. 2010. 980 с.
37. Оскольський В. Раціональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України. Економіка України. 2011. № 11. С. 4–13.

38. Палій М.О., Канцедаль Н.А. Інституційна та економічна готовність аграрного сектору України до інтеграції в Європейський Союз: сучасний стан і стратегічні перспективи. Економічний простір, 2025, №202, 230–236. <https://doi.org/10.30838/EP.202.230-236>.

39. Про внесення змін до деяких законів України щодо організаційних засад здійснення підтримки в аграрному секторі : Закон України від 08.10.2025 № 4619-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4619-20> (дата звернення: 17.11.2025).

40. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1877-15> (дата звернення: 17.11.2025).

41. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Інформація, Перелік від 06.08.2025 № 950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/950-2025-%D0%BF> (дата звернення: 17.11.2025).

42. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 № 284 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/284-2024-%D0%BF> (дата звернення: 17.11.2025).

43. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Перелік від 01.03.2017 № 130 // База даних «Законодавство

України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/130-2017-%D0%BF> (дата звернення: 17.11.2025).

44. Про інформаційно-комунікаційну систему «Державний аграрний реєстр» : Закон України від 19.09.2024 № 3980-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3980-20> (дата звернення: 17.11.2025).

45. Про надання державних гарантій на портфельній основі у 2025 році : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2025 № 1319 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1319-2025-%D0%BF> (дата звернення: 17.11.2025).

46. Про надання фінансової державної підтримки : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 28 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/28-2020-%D0%BF> (дата звернення: 17.11.2025).

47. Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві : Закон України від 04.11.2021 № 1865-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20> (дата звернення: 17.11.2025).

48. Пустовойт О. В. Системна нестійкість і альтернативи розвитку Української економіки. Економіка України. 2012. № 8. С. 32–43.

49. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні. К. : ННЦ ІАЕ, 2006. 396 с.

50. Савранська Г. М. Партиципаторна функція системи забезпечення соціальної безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 15. С. 57–60.

51. Сахачький М. П., Захарченко О. В. Структурні зрушення виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств в умовах формування і розвитку ринкової економіки [Монографія]. Одеса : вид-во КП ОМД, 2011. 250 с.

52. Соловійова Н. Формування системи державного планування розвитку сільського господарства України. Економіка України. 2010. № 8. С. 11–20.

53. Таратула Р. Б. Еколого-економічний механізм структуризації процесу землекористування на місцевому рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 23. С. 46–49.

54. Червен І. І., Кареба М. І. Розвиток інвестиційної діяльності в Миколаївському регіоні: проблеми та основні напрями їх вирішення. Економіст. 2012. № 2. С. 14–16.

55. European Commission. CAP Strategic Plans by country. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans-country_en (дата звернення: 11.10.2025).

56. Eurostat. Land use overview by NUTS 2 regions. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LAN_USE_OVW_custom_5005765/default/table?lang=en (дата звернення: 09.10.2025).

57. Kotyková O., Babych M. The evaluation of agricultural and use sustainability in the post-socialist camp countries: methodological and practical aspects, AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics. 2021. Vol. 8. No. 2. P. 59–78. DOI: <https://doi.org/10.7160/aol.2021.130205> (дата звернення: 14.10.2025).

58. Kotykova O., Babych M., Nadvynychnyy S., Cherven I., Shevchuk S. Assessing the Level of Household Food Security Based on Their Income Level. Intellectual Economics. 2021. No. 15 (2). P. 175–204. DOI: <https://doi.org/10.13165/IE-21-15-2-09> (дата звернення: 22.10.2025).

59. State Emergency Service of Ukraine. 30% of the territory of Ukraine is mined. In terms of scale, it is like two territories of the state of Austria. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/30-teritoriyi-ukrayini-zaminovano-za-masstabami-ce-yak-dvi-teritoriyi-derzavi-avstriya-sergii-kruk> (дата звернення: 24.10.2025).